

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра екології та біологічної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Використання усної народної творчості на уроках біології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка

Спеціальність – 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)

Предметна спеціальність – 014.05 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)»

КвРСОБ.024038.01.04.00

Виконала: здобувачка 2 курсу, група СОБм-25-1

 Алла МАРШУК

Керівник доктор пед. наук, професор

 Галина БІЛЕЦЬКА

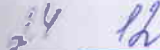
Нормоконтролер

 Сергій ШЕВЧЕНКО

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри екології

та біологічної освіти

 24 12 2025 р.

 Ольга ЄФРЕМОВА

Хмельницький 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет – Гуманітарно-педагогічний

Кафедра – Екології та біологічної освіти

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка

Спеціальність – 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)

Предметна спеціальність – 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

Освітня програма – «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри екології

та біологічної освіти

 Ольга ЄФРЕМОВА

«26» вересня 2025 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Маршук Аллі Володимирівні

1 Тема роботи «Використання усної народної творчості на уроках біології»
керівник роботи Білецька Г.А., доктор пед. наук, професор

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 року № 65.

2 Строк подання здобувачем роботи на кафедру 20 грудня 2025 року.

3 Вихідні дані до роботи: нормативні документи і навчально-методичне забезпечення освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти; психолого-педагогічна і методична література; відомості про наявний стан навчання біології у закладах загальної середньої освіти.

4 Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

4.1 Теоретичні основи використання української усної народної творчості на уроках біології.

4.2 Методичні засади використання української усної народної творчості на уроках біології.

4.3 Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності використання української усної народної творчості на уроках біології.

5 Дата видачі завдання 29 вересня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Назва розділу кваліфікаційної роботи	Термін виконання	Прим
1 Вступ	до 10.10.2025	<i>викона</i>
2 Теоретичної основи використання української усної народної творчості на уроках біології.	до 21.10.2025	<i>викона</i>
3 Методичні засади використання усної народної творчості на уроках біології	до 05.11.2025	<i>викона</i>
4 Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності використання української усної народної творчості на уроках біології.	до 23.11.2025	<i>викона</i>
5 Висновки	до 08.12.2025	<i>викона</i>
6 Перелік джерел посилання	до 09.12.2025	<i>викона</i>
7 Додатки	до 11.12.2025	<i>викона</i>

Здобувачка

Керівник кваліфікаційної роботи

_____ Алла МАРШУК

_____ Галина БІЛЕЦЬКА

АНОТАЦІЯ

Тема – Використання усної народної творчості на уроках біології.

Автор – здобувач СОБм-24-1, Алла МАРШУК.

Керівник – професор кафедри екології та біологічної освіти, доктор педагогічних наук, професор Галина БІЛЕЦЬКА.

Кваліфікаційна робота викладена на 82 сторінках, містить 10 таблиць, 7 рисунків та 69 джерел посилання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ЗАКЛАДИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ, УРОКИ БІОЛОГІЇ, УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ, ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, ЛЕГЕНДИ, БУВАЛЬЩИНИ.

У кваліфікаційній роботі висвітлено теоретичні і методичні засади використання української усної народної творчості на уроках біології, обґрунтовано дидактичні і виховні можливості української усної народної творчості, підібрано фольклорний матеріал (прислів'я, приказки, легенди тощо) для використання на уроках біології, ефективність використання української усної народної творчості на уроках біології перевірено під час дослідницько-експериментальної роботи.

20.12.2025 р.

Алла МАРШУК

ЗМІСТ

	С.
Вступ.....	5
1 Теоретичні основи використання української усної народної творчості на уроках біології	9
1.1 Усна народна творчість як феномен українського народу.....	9
1.2 Об'єкти живої природи в українській усній народній творчості	24
1.3 Дидактичні і виховні можливості української усної народної творчості.....	32
2 Методичні засади використання української усної народної творчості на уроках біології.....	36
2.1 Використання на уроках біології прислів'їв і приказок	36
2.2 Використання на уроках біології легенд і бувальщин.....	40
2.3 Використання на уроках біології календарно-обрядової творчості.....	43
3 Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності використання української усної народної творчості на уроках біології.....	47
3.1 Організація і методика експериментального дослідження.....	47
3.2 Аналіз результатів експериментального дослідження.....	54
Висновки.	62
Перелік джерел посилання.....	66
Додаток А. Апробація результатів дослідження.....	73
Додаток Б. План-конспект уроку.....	74
Додаток В. План-конспект уроку.....	79

ВСТУП

Одним із завдань загальної середньої освіти, що має вирішуватися під час вивчення усіх навчальних предметів, є виховання в учнів шанобливого ставлення до рідної мови, народних традицій і звичаїв, розвиток національно-патріотичної свідомості. Значні можливості для формування цих якостей особистості має українська усна народна творчість, яка є важливою частиною національної культури, джерелом пізнання суспільної свідомості, етичних норм та естетичних уявлень українського народу.

Українська усна народна творчість має значний потенціал у формуванні пізнавального інтересу учнів. Використання прислів'їв, приказок, загадок, легенд та інших жанрів усної народної творчості сприяє емоційному залученню учнів до навчального процесу, активізації їхнього мислення та формуванню більш усвідомлених. Інтеграція творів фольклору у зміст навчального матеріалу дозволяє поєднати наукові знання з народною мудрістю, яка відображає спостереження за природою, поведінкою тварин, сезонними змінами, лікарськими властивостями рослин тощо. Це робить навчальний процес цікавішим і підвищує мотивацію до навчання.

Різні аспекти використання української усної народної творчості в освітньому процесі висвітлені у працях Г. Білавич, О. Будника, Т. Данилюк, Н. Никончук, О. Музики, Р. Скульського та ін. Науковці обґрунтовують дидактичні і виховні можливості української усної народної творчості, зазначають, що повернення до культурних цінностей українського народу сприяє не лише формуванню національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти, але й активізує їхню пізнавальну діяльність і підвищує ефективність навчання. Незважаючи на наявність численних досліджень, в яких висвітлюються різні аспекти інтеграції українського фольклору в освітній процес, проблема використання української усної народної творчості під час навчання біології у закладах загальної середньої освіти ЗЗСО залишається поза увагою науковців. Це актуалізує проблему обґрунтування теоретичних і

методичних засад використання української усної народної творчості на уроках біології.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні і методичні засади використання української усної народної творчості на уроках біології, експериментально перевірити ефективність інтеграції малих форм епічного фольклору у зміст навчального матеріалу з біології.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

– обґрунтувати теоретичні основи використання української усної народної творчості на уроках біології, уточнити сутність базових понять дослідження;

– підібрати малі форми епічного фольклору (прислів'я, приказки, легенди, бувальщини) та елементи календарно-обрядової творчості до різних тем біології, розробити методичні рекомендації щодо їх використання на уроках біології;

– експериментально перевірити ефективність використання української усної народної творчості на уроках біології.

Об'єкт дослідження – процес навчання біології у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні і методичні засади використання української усної народної творчості на уроках біології.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес навчання біології учнів ЗЗСО буде ефективним, якщо на уроках використовувати українську усну народну творчість, зокрема малі форми епічного фольклору та елементи календарно-обрядової творчості.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези використано такі методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення для зіставлення різних підходів науковців до проблеми використання української усної народної творчості в освітньому процесі ЗЗСО, уточнення

базових понять дослідження, визначення дидактичних і виховних можливостей української усної народної творчості, підбору малих форми епічного фольклору та елементів календарно-обрядової творчості до різних тем біології;

– емпіричні: анкетування і тестування для визначення сформованості мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей; педагогічний експеримент для експериментальної перевірки ефективності використання української усної народної творчості на уроках біології;

– математичної статистики: критерій Пірсона (χ^2) для оброблення результатів педагогічного експерименту і підтвердження їхньої статистичної достовірності.

Дослідження проводилось на кафедрі екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету. Експериментальною базою дослідження був Комунальний заклад загальної середньої освіти «Гімназія №20 імені Сергія Єфремова».

Інноваційність результатів дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних основи та розроблені методичних рекомендації щодо використання української усної народної творчості на уроках біології.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні базових понять дослідження, обґрунтуванні дидактичних і виховних можливостей української усної народної творчості, розроблені критеріїв, показників і рівнів для визначення ефективності використання усної народної творчості на уроках біології.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що підібрано малі форми епічного фольклору (прислів'я, приказки, легенди, бувальщини) та елементи календарно-обрядової творчості до різних тем біології, розроблено методичні рекомендації щодо їх використання на уроках біології. Практичні рекомендації можуть бути використані вчителями біології ЗЗСО для підвищення ефективності навчання біології.

Результати дослідження апробовано на III Всеукраїнській конференції «Шлях в науку: перші кроки» (м. Тернопіль, 9 квітня 2025 р.) та опубліковано у збірнику матеріалів конференцій.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

1.1 Усна народна творчість як феномен української культури

Усна народна творчість – це унікальний феномен українського народу, що зберіг у собі його історію, духовність та світогляд. Вона постала як жива пам'ять поколінь, у якій відобразилися радощі й печалі, мрії та прагнення, моральні цінності та уявлення про світ. Саме завдяки фольклору українці змогли передати свої традиції, звичаї й культурні надбання крізь століття, зберігаючи власну ідентичність навіть у найскладніші періоди життя [1].

Українська культура формувалася століттями, і в її основі завжди була жива народна мова. Саме через слово народ передавав свої знання, досвід і світогляд. Фольклор є тією ж основою, яка поєднує минуле й сучасність, формує національну ідентичність. Він відображає багатство думок і почуттів українців.

Отже, серед національних духовних цінностей народу можна виокремити яскравий та унікальний феномен як усну народну творчість [2].

Усна народна творчість (фольклор) – це твори, що складені народом і передавалися із вуст в уста, із покоління в покоління, при цьому змінювалися і доповнювалися. У фольклорних творах втілений колективний життєвий досвід, ідеали, прагнення, риси характеру, традиції різних народів [3].

Термін «фольклор» запровадив у науковий обіг англійський археолог Вільям-Джон Томсон у статті «The Folklore» (1846) на позначення «неписаної історії, що фіксує залишки давніх вірувань, звичаїв і подібного в сучасній цивілізації». Офіційно це поняття було визнане англійським «Фольклорним товариством» (1878) [4].

Фольклор як багатогранне культурне явище є об'єктом вивчення спеціальної наукової дисципліни – фольклористики. Ця галузь гуманітарного знання досліджує усну народну творчість у її жанровому різноманітті, з'ясовує особливості походження, функціонування, поезики та розвитку фольклорних

творів, а також їх зв'язок із суспільним життям, традиціями та світоглядом народу. Фольклористика поєднує історичний, культурологічний, мовознавчий і літературознавчий підходи, що дає змогу комплексно осмислити феномен фольклору [5].

Отже, фольклор (англ. folk – народ, lore – мудрість) – це частина національної духовної культури, творчою домінантою якої є слово і прийоми його естетичного оформлення, котрим притаманні синкретизм, усне творення і передавання (з уст в уста), імпровізаційність (створення без попередньої підготовки), традиційність (дотримання усталених норм і форм творення), колективність (поєднання індивідуального і групового первнів творчості), багатоваріантність побутування (змінність тексту), анонімність (нефіксованість авторства) тощо [6].

Традиційно виділяють три фольклорні роди: народний епос, народна лірика, народна драма.

Народний епос – це розповідні фольклорні твори, до яких належать:

- загадки;
- прислів'я;
- приказка;
- анекдоти;
- думи;
- історичні пісні;
- балади;
- казки;
- легенди;
- перекази;
- байки;
- притчі.

Загадки – це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього. Щоб знайти відповідь – відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їх спорідненості чи

подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками. Звідси і назва «загадка» від «гадка» – думка, «гадати» – думати, мислити. Специфіка загадок полягає в тому, що в них у завуальованій алегоричній формі зашифровано якийсь предмет чи явище і треба відшукати його первісне значення.

Загадки мають надзвичайно давнє походження, коріння якого сягає міфологічного періоду розвитку людства. У той час світогляд ґрунтувався на анімістичних і тотемічних уявленнях, що зумовило появу системи заборон – табу, зокрема й мовних. Люди вірили в магічну силу слова, тому за певних обставин уникали прямого називання імен божеств або надприродних істот, аби не накликати їхньої присутності. Натомість використовували образні, описові найменування, наприклад «той, що пускає стріли» для позначення Перуна чи «той, що мешкає в лісі» – для лісового духа. Подібний спосіб мовного заміщення зберігся в народній традиції й донині, про що свідчать вислови на кшталт «той, кого не згадують опівночі» для означення чорта.

Прислів'я та приказки. Прислів'я – це досконалий за змістом та метою вислів про риси та вчинки людей із повчальним характером.

Приказка – це образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, висловлює думку частково.

Прислів'я здебільшого має дві граматичні основи, тобто є складним, інтонаційно завершеним реченням. Приказки коротші, вони переважно є частиною речення. Приказки й прислів'я не вживають у прямому значенні, їх не треба сприймати буквально, бо їхній справжній зміст прихований.

Приказки й прислів'я відображають мудрість попередніх поколінь нашого народу, його погляди на світ, людину, її характер і поведінку. Як і загадки, їх поділяють на групи за змістом: дружба, сусідство, дозвілля, згода і сварки, майнові й грошові відносини, біда, правда і неправда, бідні і багаті, рідний край, вірування, природа, господарська діяльність людини.

Обізнаність у прислів'ях і приказках та вміння доречно застосовувати їх у мовленні робить мовця цікавим і виразним. Саме тому доцільно запам'ятовувати влучні народні вислови, збагачуючи власний мовний запас [7].

Анекдоти – це коротка усна або письмова гумористична розповідь із несподіваним, дотепним завершенням, яка має на меті викликати сміх або іронічну усмішку. Анекдот являє собою специфічне явище народної культури, про актуальність якого говорять і численні публікації збірників анекдотів, і поява такої рубрики в багатьох періодичних виданнях, і поширеність сайтів з анекдотами в інтернеті, не говорячи вже про популярність традиційного усного способу передачі анекдотів. Значення цього виду народної творчості може розглядатися як з естетичної, так і з соціально-психологічної, політичної, філософської або культурологічної точки зору. У вітчизняній науковій традиції анекдоти вивчаються здебільшого філологами, лінгвістами, культурологами, філософами [8].

Один з найглибших літературознавців і культурологів ХХ століття В. Днепров вважав анекдот «єдиним можливим у наш час видом фольклору». Дійсно, основні характерні риси анекдоту співпадають з властивостями фольклору як форми народної, селянської творчості, що існувала упродовж віків. Так, мовознавиця Л. Гришаєва наголошує на одній із визначальних ознак анекдоту – його анонімному характері. Навіть у випадках, коли встановлюється ім'я первинного автора жартівливого тексту, це не впливає на жанрову специфіку анекдоту. У процесі побутування кожен оповідач фактично долучається до його творення, адаптуючи зміст і форму відповідно до власного до власного бачення. Унаслідок цього анекдот не має одного сталого, канонічного варіанту, на відміну від народної пісні чи казки. Це пояснюється його усною формою існування: під час передавання анекдот постійно змінюється, оновлюється й пристосовується до ситуації [9].

Думи (український героїчний епос, українські народні думи) є особливим за поетику і способом виконання жанром українського фольклору, незаперечним свідченням багатой культури і блискучої талановитості нашого українського народу.

Це нерівноскладові епічні пісні, які зафіксували народну інтерпретацію історичних подій з XV століття по XVII століття (татаро-турецька неволя,

польсько-литовський гніт, героїзм українських козаків-лицарів) і втілюють глибоко закорінені в міфопоетичному мисленні моральні принципи та ідеали, пов'язані з ідеєю національної незалежності та особистої гідності. Термін «дума» запровадив до наукового обігу 1827 року видатний український учений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог і ботанік М. Максимович [10].

Історичні пісні – це ліро-епічні твори, які розповідають про конкретні історичні події та постаті, висловлюючи ставлення народу до них. Будь-яка пісня може бути прочитана і зрозуміла лише у рамках жанрової системи. У жанрі поєднується ідейно-тематичний зміст музичного або поетичного твору, його композиційно-стильова манера та ритмомелодика.

Спільність ознак у жанрі виражається «в подібності принципів і способів типізації, композиційної будови, стилістичних засобів». Фольклорний жанр існує як в усній формі, так і в писемній. Та не слід забувати, що ці форми потребують різного підходу у вивченні, бо кардинально змінюється осмислення концепції жанру і його модельованого механізму. Усне існування фольклорного тексту зумовлює відсутність єдиного канону, сприяє його змінності та орієнтації на спілкування. Завдяки цьому формується нове бачення навколишнього світу, яке вирізняється багатогранністю та відкриває різні смислові перспективи [11].

Балади – це музичний та літературний жанр розповідного характеру, невеликий за розміром твір фольклорного походження на легендарну, фантастичну чи історичну тему. Балада як жанр має дуже стародавнє коріння, початок якого можна віднести до ранніх народних співів та віршів, які передавалися усно з покоління в покоління. Первісно баладою називали танцювальну чи хороводну пісню, пізніше баладами стали називати невеликі віршовані твори з казково-фантастичним сюжетом [12].

Казки – це народно-поетичний або писемно-літературний твір про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил або явищ, який має повчальну мету [13]. Казкознавство як галузь фольклористики має вже достатньо напрацювань, деякі з яких у хронологічних межах сягають

доби князівських літописів. Дослідження української казки відбувалося переважно упродовж двох минулих століть і триває до теперішнього часу [14].

Легенди – це поетична оповідь про якусь історичну подію, усне народне оповідання про чудесну пригоду, котра сприймається як достовірна. Легенда – приблизний синонім поняття міф. Епічна розповідь про те, що відбувалося в незапам'ятні часи. Хоча події у легенді нерідко перебільшуються, у народній свідомості вона все ж сприймається як достовірна розповідь, що відрізняє її від звичайної казки, а фантастичний зміст легенди трактується як диво, творене незвичайними людьми. Фантастика і вимисел легенди – саме ті чинники, за допомогою яких неясне стає зрозумілим, а неможливе – досяжним [15].

Перекази – усні оповіді про життєві факти, явища, драматичні ситуації, пов'язані з конкретними історичними подіями, інформація про які передається не очевидцями, а шляхом переповідання почутого (звідси і пішла назва – переказ). Порівняно з легендами перекази відзначаються більшою достовірністю та документальністю змісту і є виявом історичної пам'яті народу. Джерелом виникнення жанру були розповіді учасників чи очевидців історичних подій минулого, які, викликавши зацікавлення слухачів, почали передаватися з уст в уста. Відштовхуючись від конкретної дійсності, у процесі побутування вони набували нових рис, набирали емоційного забарвлення, проте не відривалися від реальних фактів, про які велась мова. У них відсутній надприродний елемент, минуле (навіть якщо доповнене новими фактами чи вигадане) змальовується правдоподібно, у межах життєвої достовірності.

На думку відомої фольклористки і дослідниці усної народної творчості – К. Числової, переказам властиві такі характеристики:

– час менш давній, порівняно з легендами; часто вказується час зображуваних подій (якщо не точно, то в можливих межах хронологічного періоду);

– окально прикріплені до певного географічного пункту (місця поселення, річки, гори і т. п.), хоча залежно від суспільної ваги змісту можуть набувати не тільки локального, а й загальнонаціонального значення;

– надприродні персонажі і події відсутні; хоч вони й обростають привнесеними чи додуманими мотивами, деталями, однак домисел ніколи не виходить за межі можливого;

– оповідач знаходиться на зовнішній щодо зображуваного позиції; інформація передається шляхом переповідання почутого, першоосною переказів були розповіді і спогади очевидців, тому вказується джерело чи походження розповіді [16].

Байки – це один з найдоступніших і найближчих до дитячого сприйняття жанр вітчизняної літератури, певною мірою дуже близький до казки. Саме тому на неї завжди покладалися неабиякі надії у справі виховання дітей, учнівської молоді та суспільства загалом. Велику роль відіграє також і той факт, що однією з найголовніших морально-виховних особливостей її є те, що навіть будучи відверто сатиричною, справжня байка ніколи не буває злою і ніколи не втрачає своєї гуманістичної спрямованості, адже вона дуже наближена до мудрості [17].

Притчі – це короткий повчальний твір (народний чи літературний) який розповідає про життєві ситуації й через них передає глибоку моральну, філософську або духовну ідею. Притчі схожі на дзеркало: кожен знаходить у них те, що близьке саме йому. Вони завжди залишають простір для роздумів.

Прочитавши одну й ту саму притчу в різний час життя, ви можете побачити її зовсім по-іншому. А ще притчі дуже універсальні. Вони підходять як для дитячої аудиторії, так і для дорослих. Притчі – це своєрідний міст між словами та життям. Вони допомагають краще зрозуміти складні ідеї через прості історії [18].

Народна лірика – поетичні фольклорні твори, у яких життя зображується через відтворення думок, почуттів і переживань героїв. Твори народної лірики поділяються на:

– трудові пісні – це пісні, що виконувалися під час праці та відображали трудову діяльність, побут і світогляд українського народу, супроводжував різні види праці (землеробської, ремісничої, чумацької, косарської тощо);

– календарно-обрядові пісні – веснянки, русальські, купальські, жнивварські пісні, колядки, щедрівки;

– родинно-побутові пісні – колискові, весільні, танцювальні, жартівливі пісні, пісні-голосіння;

– соціально-побутові пісні – козацькі, кріпацькі, чумацькі, рекрутські(солдатські), бурлацькі(наймитські), стрілецькі пісні [19].

Народна драма – це сукупність різних за формою і способом виконання уснопоетичних творів, які склалися для театралізованої гри. Основні ознаки народної драми: усна форма передавання, наявність сюжету та персонажів, поєднання слова, пісні, танцю, жесту, тісний зв'язок з народними обрядами (календарними й родинними), виховний і повчальний характер [20].

До народної драми відносяться:

– народні ігри;

– народна драма.

У широкому значенні фольклор – уся неписана історія примітивних епох, у вузькому – давні звичаї, обряди, церемонії, які перетворилися на забобони чи традиції нижчих станів цивілізованого суспільства [5].

У сучасній українській фольклористиці знаходимо трактування цього терміну у вузькому розумінні: «Фольклор – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ній відбито світоглядні, етичні й естетичні погляди народу» [2].

Багато дослідників вважає, що термін «фольклор» є синонімом терміну «народна творчість», яким окреслюється вся творча діяльність народу – поезія, музика, театр, танець, архітектура, художнє і декоративно-прикладне мистецтво – все, що несе відбиток побуту, а також є втіленням поглядів, ідеалів та прагнень людей.

Деякі дослідники надавали перевагу поняттям «усна народна словесність» (Ф. Буслаєв), «народна словесність» (О. Веселовський, О. Потебня), «народна поезія» (І. Франко). В українській науці превалювали

терміни «усна народна творчість», «народна поетична творчість», «усна народнопоетична творчість» [5].

Фольклор українського народу поділяється на дві основні групи:

– автентичний фольклор – це всі види народної творчості, які існують у первісному вигляді, без будь-яких літературних, музичних чи театральних обробок. Його носіями є люди, тісно пов'язані з традиційним середовищем побутування – сільські виконавці, фольклорні колективи, а іноді й представники міської традиції. Передача знань відбувається через усну традицію. Професійно автентичний фольклор реконструюють фольклорні ансамблі, театри та аматори;

– вторинний фольклор – це жанри та види народної творчості, які зазнали словесної, музичної, хореографічної чи театральної обробки, але зберігають фольклорну основу. Вони не належать до професійного мистецтва, а їхні носії – переважно аматори, ентузіасти народної культури [21].

Виникнення фольклору – процес складний і довготривалий. Його багатство і розмаїття вказують на складні зв'язки між поколіннями, які його творили, і надзвичайну культурну розвиненість наших предків.

Періодизацій фольклору кілька, але розглянемо тільки найсучаснішу. Науковці поділяють процес виникнення і розвитку фольклору на такі два етапи:

– доісторичний, епоха, про яку немає ніяких записів, а є тільки матеріальні докази, рештки первісної культури;

– історичний, епоха, про яку вже є писемні пам'ятки). У науковій літературі вони ще називаються дохристиянською та християнською епохами і поділяють на певні періоди [22].

Але історичний ділиться ще на чотири періоди, пов'язані з певними історичними обставинами життя українців.

Перший період – доба Київської Русі (язичницька часу і після прийняття християнства), а також доба тривалої неволі слов'ян під монголо-татарським ігом.

Другий період – козака доба (Запорозька Січ, Гетьманщина і Гайдамаччина). Це доба, яка завдяки героїчному часу, дала найбільше історичних пісень, дум, легенд, балад, соціально-побутових та родинно-побутових пісень.

Третій період – доба втрати державності, коли український фольклор викорінювався, а українців силоміць зросійщували або спольщували царська Росія і шляхетська Польща. Спостерігається занепад героїчних жанрів у зв'язку з окупацією, фольклор зводився до соціально-побутових жанрів (пісні, казки). Починається розвиток фольклористики як науки, що мала на меті відродити пам'ять про козачину і відновити народні духовні цінності.

Четвертий період – ХХ століття з усіма його історичними трагедіями і абсурдами. Творення, з одного боку, фольклору партизанського (УСС, УПА, УГА), а з іншого – фальсифікату («радянський» фольклор). Є підстави говорити про народну творчість українців-емігрантів та засланців [23].

У сучасній українській педагогіці та фольклористиці проблема вивчення й використання усної народної творчості в освітньому процесі перебувала в центрі уваги багатьох науковців. Їхні дослідження заклали теоретичні й методичні основи залучення фольклорних жанрів до навчання, зокрема у працях таких учених, як В. Сухомлинський, М. Лановик, В. Шульдик, Т. Юркова, Н. Вівчарик та О. Осьмак.

В. Сухомлинський – класик педагогіки, чиї ідеї про народну педагогіку та навчання через слово і образ активно використовують як аргумент на користь включення фольклору в освітній процес. У працях В. Сухомлинського наголошується на виховній ролі народної творчості, її здатності формувати моральні якості, емоційну сферу та любов до рідної землі – це робить його однією з основних «інтелектуальних опор» для методик, що інтегрують фольклор у різні предмети, у тому числі природничі.

М. Лановик – автор фундаментального підручника з усної народної творчості, у якому подано жанрову класифікацію, історію та методологічні підходи до вивчення фольклору. Його праця часто використовується як

довідкова база для методичних розробок та курсів, де розглядається застосування фольклору в освіті.

В. Шулдик – автор дидактичних матеріалів і посібників з використання фольклору на уроках біології. У працях В. І. Шулдика можна знайти приклади завдань, тематики і методів застосування народних пісень, прислів'їв та приказок при вивченні природничих тем [25].

Т. Юркова – дослідниця, яка вивчала вплив українського фольклору на формування екологічних цінностей підлітків. Її робота безпосередньо пов'язує фольклорні тексти та прикмети з екологічним вихованням здобувачів освіти, що є важливою лінією для включення усної народної творчості в біологічну освіту.

Н. Вівчарик та О. Осьмак – автори навчально-методичних видань і посібників з усної народної творчості, де систематизовано жанри й методику їхнього вивчення; ці джерела дають методологічну опору для включення фольклорного матеріалу в шкільні курси. Їхні підручники та методички широко використовуються у вишах і школах [26].

Функції усної народної творчості:

– освітня – фольклор передає знання про природу, працю, суспільні відносини. Через прислів'я, казки та легенди діти засвоюють життєві істини та моральні норми;

– виховна – виховує любов до рідної землі, праці, чесності, справедливості. Формує моральні цінності та національну свідомість;

– естетична – фольклор розвиває художній смак, уяву, почуття прекрасного. Народні пісні, думи, колядки формують емоційне сприйняття світу. Вони є джерелом натхнення для літератури, музики, мистецтва;

– комунікативна – усна творчість забезпечує спілкування між поколіннями. Вона є способом передачі досвіду та традицій. Сприяє згуртуванню громади через спільні обряди, пісні, свята;

– пізнавальна – відображає народні спостереження за природою, життям, історією. Так, у прислів'ях і приказках закладені знання про біологічні та

соціальні закономірності. Наприклад «Весна красна квітами, а осінь – плодами» – відображення сезонних змін та «Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі» – про залежність людини від циклів природи та праці [25].

Таким чином, усна народна творчість посідає важливе місце в освітньому процесі для здобувачів освіти, оскільки поєднує в собі навчальний, виховний, пізнавальний, естетичний і комунікативний потенціал. Її використання в роботі з учнями сприяє не лише опануванню знань, а й становленню моральних цінностей, усвідомлення національної належності та цілісного сприйняття світу.

Водночас залучення фольклорного матеріалу до освітнього процесу потребує виваженого та цілеспрямованого методичного підходу, оскільки поряд із його безперечним виховним і пізнавальним потенціалом можуть виникати певні труднощі у сприйнятті та застосуванні. Зокрема, не всі фольклорні тексти є однаково зрозумілими для учнів різного віку, що зумовлює необхідність їх ретельного добору та адаптації до навчальних цілей. Крім того, символічність і образність фольклору потребують педагогічного коментаря для правильного тлумачення змісту [27]. У зв'язку з цим актуалізується потреба ґрунтовного аналізу основних переваг і недоліків використання фольклору в освітній діяльності з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу (таблиця 1.1 та таблиця 1.2).

Таблиця 1.1 – Переваги використання усної народної творчості [2]

Переваги	Характеристика
1	2
Підвищення пізнавального інтересу учнів	Усна народна творчість вирізняється образністю, емоційністю та доступністю викладу, що сприяє активізації уваги учнів під час навчального процесу. Фольклорні твори викликають зацікавлення, стимулюють бажання пізнавати новий матеріал і створюють позитивну навчальну мотивацію для здобувачів освітнього процесу

Кінець таблиці 1.1

1	2
Зв'язок навчання з життєвим досвідом	Фольклор ґрунтується на повсякденному досвіді народу, тому допомагає пов'язати навчальний матеріал з реальним життям. Прислів'я, приказки, легенди та народні прикмети містять узагальнені спостереження за навколишнім середовищем, працею та поведінкою людини
Виховання моральних принципів і життєвих цінностей	Через фольклор учні засвоюють загальнолюдські та національні цінності: таке як повага до праці, відповідальність, любов до Батьківщини, бережливе ставлення до нашої природи. Отже, фольклор має унікальний виховний потенціал для учнів
Розвиток міжпредметних зв'язків	Фольклор сприяє інтеграції знань з різних навчальних предметів (біології, літератури, історії, екології). Такий підхід відповідає вимогам компетентнісного навчання
Удосконалення мовлення та мислення	Аналіз фольклорних текстів збагачує словниковий запас учнів, формує вміння інтерпретувати образи, порівнювати народні уявлення з науковими фактами, робити висновки
Формування екологічної свідомості	Народна творчість відображає тісний зв'язок людини з природою. Через народні прикмети, обрядові пісні, легенди учні усвідомлюють циклічність природних процесів і необхідність дбайливого ставлення до довкілля

Таким чином, поєднання усної народної творчості у навчальний процес не лише збагачує освітній досвід учнів, а й створює підґрунтя для реалізації сучасних освітніх підходів, що лежать в основі концепції Нової української школи. Реформування загальної середньої освіти в Україні в межах концепції Нової української школи (НУШ) зумовлює переосмислення змісту, форм і

методів навчання. Одним із важливих напрямів сучасної освіти є формування в учнів ключових компетентностей, національної ідентичності, ціннісних орієнтирів і світоглядних уявлень, що значною мірою забезпечується залученням культурної спадщини українського народу. У цьому контексті особливого значення набуває використання усної народної творчості в освітньому процесі [28].

Таблиця 1.2 – Недоліки використання усної народної творчості [2]

1	2
Невідповідність деяких народних уявлень сучасним науковим знанням	Частина фольклорних текстів містить міфологічні або символічні уявлення, які не завжди узгоджуються з науковою картиною світу. Це потребує пояснення та коректного педагогічного коментаря з боку вчителя
Потреба у фаховій підготовці вчителя	Ефективне використання фольклору можливе лише за умови достатньої обізнаності вчителя з народною культурою, жанровою специфікою та методикою інтеграції фольклорних матеріалів у навчальний процес
Складність добору матеріалу відповідно до віку учнів	Не всі теми можна розкрити за допомогою фольклору, оскільки він має свої обмеження. Також не всі фольклорні тексти однаково зрозумілі учням, тому їх потрібно добирати й адаптувати відповідно до вікових особливостей
Часові обмеження навчального процесу	Використання усної народної творчості вимагає додаткового часу на підготовку матеріалів, пояснення та обговорення, що може ускладнювати реалізацію навчальної програми
Ймовірність формального чи неглибокого застосування	Без належного методичного обґрунтування фольклор може використовуватися лише як ілюстрація або розважальний елемент, не досягаючи навчальної мети

Усна народна творчість є важливою складовою нематеріальної культурної спадщини України, у якій відображено народний досвід пізнання світу, природи, людини та її взаємодії з довкіллям. Саме тому фольклорні жанри – прислів'я, приказки, легенди, міфи, загадки, казки, народні прикмети, календарно-обрядова творчість – мають значний потенціал для реалізації компетентнісного підходу, який є провідним у НУШ. Через фольклорні тексти учні засвоюють знання не лише на рівні фактів, а й на рівні смислів, цінностей і життєвих узагальнень.

В умовах Нової української школи фольклор сприяє формуванню громадянської та соціальної компетентностей, оскільки знайомить учнів із традиціями, моральними нормами, уявленнями українського народу про добро і зло, працю, відповідальність, взаємодопомогу. Фольклорні твори передають національний характер, формують повагу до історичного минулого, виховують патріотичні почуття до рідної землі та усвідомлення культурної приналежності до українського народу.

Вагоме значення має і пізнавальний потенціал усної народної творчості. Народні прикмети, прислів'я та легенди, приказки, перекази та загадки відображають накопичений з попередніх поколінь досвід спостережень за природними явищами, змінами пір року, а також життям навколишнього середовища (рослин і тварин). Це дає змогу ефективно застосовувати фольклорні твори під час вивчення природничих предметів, зокрема біології. Залучення такого матеріалу узгоджується з концепцією НУШ, яка передбачає розвиток міжпредметних зв'язків і формування цілісного уявлення про навколишній світ.

Залучення усної народної творчості також позитивно впливає на розвиток мовленнєвої компетентності учнів. Усна народна творчість вирізняються образністю, емоційною насиченістю, лаконічністю та ритмічністю, що сприяє збагаченню словникового запасу, розвитку зв'язного мовлення та образного

мислення. Це особливо актуально для НУШ, де наголошується на розвитку комунікативних умінь і навичок критичного мислення для учнів.

Крім того, використання усної народної творчості відповідає діяльнісному підходу, що реалізується в Новій українській школі. Робота з фольклорними матеріалами може здійснюватися у формі проєктів, дослідницьких завдань, інтерактивних вправ, творчих робіт, що підвищує мотивацію учнів до навчання та активізує їхню пізнавальну діяльність. Фольклор стає не лише джерелом інформації, а й засобом формування дослідницьких умінь і навичок самостійності здобувачів освіти [28, 29].

Отже, усна народна творчість у контексті Нової української школи є важливим педагогічним складником, що поєднує навчальні, виховні і розвивальні функції. Її використання сприяє формуванню ключових компетентностей, розвитку національної самосвідомості, екологічного виховання культи та ціннісного ставлення до природи й суспільства, що повністю відповідає стратегічним підходом сучасної української освіти.

Водночас феномен усної народної творчості для українців відображає багатство емоцій, думок і духовного досвіду народу. Він демонструє тісний зв'язок людини з природою, працею та суспільним життям, закликає берегти традиції і забезпечує спадкоємність духовних цінностей, що робить її не лише освітнім, а й культурно-виховним ресурсом.

1.2 Об'єкти живої природи в українській усній народній творчості

Усна народна творчість українців тісно пов'язана з об'єктами живої природи, адже саме природа завжди була поруч із людиною – годувала, захищала, надихала, вчила та пояснювала певні явища та особливості живої природи. У народних піснях, казках, легендах і прислів'ях об'єкти живої природи виступають не лише тлом подій, а повноправними героями. Тварини можуть говорити й навчати мудрості, птахи приносять надію або віщують зміни, дерева символізують силу роду, а квіти уособлюють красу та ніжність.

Через такі образи наш народ передавав свої уявлення про навколишній світ, моральні цінності й життєвий досвід, формуючи особливий зв'язок між людиною та природою та виховував дбайливе ставлення до наших звичаїв та природи.

Рослинна символіка є невід'ємним елементом національної культури, супроводжує людину з дитинства до схилу віку й формується під впливом фольклору, звичаїв, традицій і обрядів. Рослинних символів в українців є значна кількість, тому перед собою ставимо завдання – на основі аналізу різних літературних джерел розкрити символічне значення кількох найголовніших символів образів [30].

Особливо найпопулярніші об'єкти живої природи з рослин були: калина, верба, береза, тополя, мальви, дуб та барвінок.

Калина постає в українському фольклорі одним із найулюбленіших поетичних символів образів. Її завжди супроводжує епітет червона, що символізує дівочу красу.

Прислів'я про калину:

- «Стоїть калина в полі – ніби дівчина в сорочці білій»;
- «У лузі калина – наче красна дівчина»;
- «Посадиш калину біля хати – буде в домі щастя і лад»;
- «Червона калина – то краса України»;
- «Калина не цвіте серед каміння».

Верба – одне з найбільш шанованих деревом в Україні. Вона дарує людям багато корисного, лікує. Усі чули приказку: «Без верби і калини – нема України». Верба ще є образом весни, Батьківщини, України і, разом з цим, жіночого смутку та вдівства. За віруваннями українців верба – це священне дерево життя. Освяченою гілочкою верби вперше виганяли худобу на випас. З верби робили колиски.

Верба вологолюбна рослина, яка росте переважно біля водойм. Наші предки говорили: «Де вода, там і верба». Міцне коріння верби здатне зміцнювати берега та очищати воду, тому коли наші прадіди копали криницю,

то кидали декілька гілок верби для того, щоб питна вода стала чистою. З вербою пов'язані романтичні історії. Наприклад, під розкішним гіллям верб закохані люди призначали побачення та освідчувалися в коханні.

Прислів'я про вербу:

- «Де верба – там і вода»;
- «Без верби і калини – нема України»;
- «Верба гнеться, та не ламається»;
- «Як на вербі груші виростуть – тоді й повірю» (іронічне, про щось неможливе);
- «Вербичка при долині – як дівчина при родині»;
- «Зламана верба знову не проросте» [31].

Тополя – символ статності та молодості, наприклад, у такому народному порівнянні дівчини: «Як тополя – така гожа!». У фольклорних текстах з тополею порівнюється красива, струнка дівчина або заміжня жінка.

Прислів'я про тополлю:

- «Тополя висока, та тінь мала» (про тих, хто багато говорить, але мало користі);
- «Стоїть тополя край дороги – як самотній мандрівник»;
- «Тополя гнеться – та не падає» (про витривалість);
- «Як тополя при воді, так і дівчина при родині росте»;
- «Не кожна тополя до неба доросте»;
- «Щебече, як соловейко на тополі, а кусає, як гадюка у полі» (про лицемірство);
- «Шумить тополя – до зміни погоди».

Мальви – описували як символ і оберіг української оселі. Символ любові до рідної землі, до свого народу, до батьківської хати. Мальва уособлює духовне коріння людини, її вірність духовній спадщині предків.

Прислів'я про мальви:

- «Де мальва цвіте – там серце щастям б'ється»;
- «Мальва під вікном – як оберіг рідного дому»;

- «Мальва цвіте – душа не старіє»;
- «Мальва не питає, хто її садив – усіх радує»;
- «Посади мальву під хатою – буде в домі злагода».

Береза часто символізує юність, красу, чистоту, а також може мати значення оберегу та захисту. У деяких прислів'ях береза асоціюється з жіночим началом та втіленням молоді дівчини. На уроці біології про березу ми можемо говорити про її ботанічні особливості та екологічну роль у природі [32].

Прислів'я про березу:

- «Береза біла – дівчина мила»;
- «Де берізка росте – там чисте джерело»;
- «Береза плаче – весна йде. (про сік, який тече навесні)»;
- «Серед лісу – береза, серед людей – розумна бесіда»;
- «Гнучка, як берізка на вітрі»;
- «Не кожна береза рівно росте» (про нерівні долі людей).

Чорнобривці в усній народній творчості – це потужний символ України, отчого дому, материнської любові. У народних уявленнях ці квіти створюють образ бравого чорнобривого парубка, оберігають хату від злих духів, а також символізують вірність, повертаючи кохання. Їх часто пов'язують з пам'яттю про матір та про рідний край.

- «Чорнобривці коло хати – то затишок у родині»;
- «Немає чорнобривців – немає господині»;
- «Чорнобривці, як малі діти, – до сонця тягнуться».

Барвінок – це вічнозелений символ невмирущої пам'яті, кохання, дівочої краси, вічності життя та оберіг від нечистої сили.

Прислів'я про барвінок:

- «Ой не стелися, хрещатий барвінку, та по крутій горі!» – відомий рядок, що підкреслює поширеність цієї рослини;
- «Барвінок не в'яне – пам'ять не зникає»;
- «Барвінок зелений і взимку, як вірність у серці»;
- «Посадиш барвінок – матимеш красу на роки»;

– «Барвінок малий, та сила в ньому велика».

Пшениця є символом достатку, життя, родючості, дівочої краси та духовного багатства. Вона уособлює святковість і добробут, на відміну від жита, що символізує важку працю.

Прислів'я про пшеницю:

- «Пшениця – усьому голова»;
- «Де пшениця родить, там люди в достатку ходять»;
- «Без пшениці нема й хліба»;
- «Пшениця годує, а праця силу дає»;
- «Як пшениця колоситься – тоді й надія родиться».

Приклади прислів'я та приказки про природу, які доцільно використовувати на уроках біології [33]:

– «Природа – мати, а людина – її дитина» – означає, що людина є частиною природи й повністю залежить від неї. Природа дає все необхідне для життя – повітря, воду, їжу, тепло, тому потребує поваги й дбайливого ставлення;

– «Без води і земля мертва» – вислів відображає фундаментальну роль води у функціонуванні екосистем, рості рослин і підтриманні життя всіх живих організмів;

– «Де вода – там і життя» – прислів'я узагальнює біологічний закон про вирішальне значення води для існування та розвитку живих організмів;

– «Земля годує, як мати, а псується – як зневажена» – наголошується на родючості ґрунтів як основі життя людини та на негативних наслідках безвідповідального господарювання для природних ресурсів;

– «Природу не обдуриш – вона все пам'ятає» – вислів вказує на незворотність екологічних процесів і накопичувальний ефект негативного впливу людини на довкілля;

– «Де дерево – там і життя» – прислів'я підкреслює значення рослин, зокрема дерев, у підтриманні біорізноманіття, газообміну та стабільності екосистем [34];

– «Ліс – легені землі» – метафорично передано роль лісів у процесах фотосинтезу, поглинанні вуглекислого газу та збагаченні атмосфери киснем;

– «Зрубав дерево – посіяв біду» – акцентується увага на екологічних наслідках вирубування лісів: деградації ґрунтів, втраті середовищ існування та зміні кліматичних умов;

– «Як дбатимеш про землю, так вона й дбатиме про тебе» – прислів'я відображає взаємозв'язок між раціональним природокористуванням і сталим забезпеченням людини природними ресурсами;

– «Без коріння й полин не росте» – вислів символізує біологічну необхідність умов для росту та розвитку організмів, а також значення природного середовища для існування життя;

– «Де звір живе – там і порядок» – прислів'я підкреслює роль тварин у підтриманні екологічної рівноваги та стабільності природних угруповань [39];

– «Знищиш комаху – порушиш лад у природі» – вислів відображає значення комах у трофічних ланцюгах, запиленні рослин і регуляції чисельності інших організмів;

– «Що посієш – те й пожнеш» – прислів'я передає причинно-наслідкові зв'язки в природі та відповідальність людини за результати своєї діяльності в екосистемах;

– «Людина без природи – як тіло без душі» – наголошується на нерозривному зв'язку людини з природним середовищем як фізичному, так і духовному чиннику існування;

– «Не плюй у криницю – пригодиться води напитися» – прислів'я застерігає від забруднення природних ресурсів і підкреслює необхідність їх охорони для майбутніх потреб людини;

– «Береги природу – вона твій дім» – вислів формує екологічну свідомість, наголошуючи на відповідальності людини за збереження середовища свого життя [35].

Тваринний світ у прислів'ях часто згадуються птахи й звірі, їхні характерні риси пов'язуються з рисами людей. Так вовк став уособленням

жорстокої людини «Пожалів вовк кобилу – залишив хвіст і гриву», «Як вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться» про те, що сутність людини змінити важко, заєць – боязливої «Полохливий заєць і пенька боїться», лисиця зображується хитрої «Дивиться лисицею, а думає вовком», свиня – нахабної, безсоромної «Посади свиню за стіл, а вона й ратиці на стіл».

Такі ж переносні ознаки мають і птахи: орел, сокіл – сильний, швидкий «Клекіт орлячий з-під хмари чути», сорока – говірлива, ворона – криклива «Сорока від свого язика страждає», «Ворона маленька, та рот великий» [29].

Також у прислів'ях згадуються комахи (бджоли, мурахи) як символи працьовитості. Прислів'я про комах:

- «Бджола мала, а й та працює»;
- «Де бджоли – там і мед».

Серед птахів популярними були соловей, лелека, синиця, журавель та ін. Соловей – символ пісні, краси мови: «Соловей без пісні не живе, а людина – без рідного слова».

Лелека – уособлення щастя в родині, любові до дому:

- «Прилетів лелека – весну приніс здалека»;
- «З'явилися бузькові лапи – не забирай з грядки сапи»;
- «Лелеки летять тільки до добрих людей»;
- «З'являться у своєму гнізді лелеки – швидко настануть чудові теплі дні»;
- «Відлетять лелеки – і холодна зима не за горами».

Синиця, журавель, горобець – часто використовуються у прислів'ях для передачі ідей обережності, скромності, мрій:

- «Краще синиця в руках, ніж журавель у небі»;
- «Не гонися за журавлем, якщо маєш синицю»;
- «Синиця мала, а співати вміє» (про скромність і таланти);
- «І синиця весну вітає – кожен має свій голос»;
- «За журавлем полетиш – і рук порожніх залишиш» (про марні сподівання);

- «Де журавель курличе – там серце тужить за рідним краєм»;
- «Горобець малий, а серце має»;
- «Горобець і в лапті дірку знайде» (про хитрість або спритність);
- «І старий горобець знає, де зерно шукати»;
- «Не лякай горобця плугом – він іще не таке бачив» [32].

Прислів'я та приказки про тварин:

– «Кінь на чотирьох ногах – і той спотикається» – використовується для підкреслення того, що помилятися можуть усі. У біологічному контексті дає змогу говорити про природні обмеження живих організмів;

– «Без kota мишам роздолля» – ілюструє взаємозв'язки між тваринами в природі та роль кожного виду в підтриманні рівноваги екосистем;

– «Собака гавкає – караван іде» – образ собаки використовується для передачі ідеї поведінкових реакцій тварин, а також як приклад інстинктивної охоронної функції;

– «Кожна пташка своє гніздо хвалить» – підкреслює прив'язаність тварин до місця проживання. Доречне під час вивчення середовищ існування та територіальної поведінки;

– «Риба шукає, де глибше, а людина – де краще» дає змогу провести паралель між поведінкою тварин і людини, звертаючи увагу на пристосування до умов життя;

– «Мураха мала, а гори перевертає» – символізує працьовитість і колективну діяльність, може використовуватися під час вивчення суспільних комах та їхньої організації;

– «Коли кішка спить – миші танцюють» – пояснює залежність поведінки одних тварин від активності інших, що відповідає поняттю біологічних взаємозв'язків [36].

Жива природа в цих висловах не лише джерело образів, а й засіб навчання, спонукання до роздумів. Через знайомі явища природи учні вчать моральним цінностям, спостережливості, працьовитості, чесності, а також засвоюються базові біологічні поняття.

Залучення об'єктів живої природи з усної народної творчості до уроків біології сприяє реалізації міжпредметних зв'язків, розвитку пізнавального інтересу та формуванню екологічної культури учнів. Аналіз народних прислів'їв, переказів, легенд і прикмет у поєднанні з науковими знаннями допомагає учням усвідомити взаємозв'язок людини і живої природи, а також критично оцінювати народні уявлення з позицій сучасної науки. Такий шлях відповідає компетентнісним засадам Нової української школи [28, 37].

1.3 Дидактичні і виховні можливості української усної народної творчості

Український фольклор має значний дидактичний та виховний потенціал, адже він не лише передає знання й моральні цінності, а й формує естетичний смак та культуру слова. Фольклор є невичерпним джерелом духовних і культурних надбань народу. Особливо важливу роль він відіграє у вихованні учнів.

Видатний український педагог-гуманіст В. Сухомлинський наголошував, що народна творчість є безцінним засобом морального, етичного й естетичного формування особистості дитини. На його переконання, фольклор пробуджує в учнів почуття прекрасного, виховує любов до Батьківщини, рідної природи та людей, сприяє розвитку образного мислення, поетичної уяви й високої культури слова [38].

Народна мудрість, утілена в прислів'ях, приказках, казках, піснях, загадках, відображає глибокі життєві істини та виховні ідеали, які не втрачають своєї актуальності у сучасних умовах.

Малі фольклорні жанри мають особливу педагогічну цінність для нас, адже в лаконічній формі вони передають узагальнений досвід нашого народу, його уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, працелюбність, шанобливе ставлення до людини й навколишнього світу.

У контексті сучасних викликів розвитку людської цивілізації особливого значення набуває проблема взаємодії суспільства і природи. З ХХ століття по

XXI століття людство усвідомило небезпеку безконтрольного впливу на довкілля, що може загрожувати існуванню цивілізації загалом. Науковці підкреслюють, що важлива роль у подоланні екологічної кризи належить освіті, зокрема загальноосвітній школі, яка покликана формувати екологічну культуру, екологічне мислення й відповідальне ставлення до природи як унікальної цінності яка у нас є на цій Землі [39].

Беручи до уваги сучасних змін в освіті реалізації концепції Нової української школи, український фольклор набуває особливої виховної та дидактичної значущості. Впровадження усної народної творчості до освітнього процесу сприяє впровадженню компетентнісного підходу, формує в учнів здатності аналізувати й осмислювати явища, обґрунтовано висловлювати власні судження та розвивати відповідальність у людини за стан навколишнього середовища.

У цьому аспекті використання українського фольклору в освітньому процесі є надзвичайно доцільним. Ще з давніх часів діти пізнавали світ у процесі трудової діяльності разом із дорослими, засвоюючи перші моральні настанови через звичаї, обряди, традиції та усну народну творчість. Казка, зокрема, мала потужний образно-емоційний вплив на дитину: вона втілювала ідею спорідненості людини з природою, поетизувала світ тварин та рослин, формувала бережливе й шанобливе ставлення до довкілля.

Значний виховний потенціал містять також народні ігри, ігрові пісні, танці та загадки, прикмети у яких відображено природничі уявлення народу й досвід природи відповідної поведінки. Такі форми народної творчості сприяють активному залученню дітей до пізнання навколишнього світу, розвитку спостережливості, емоційної чутливості та творчих здібностей [40].

Однією з провідних дидактичних особливості використання усної народної творчості є його інтегративний характер. Оскільки усна народна творчість об'єднує знання з різноманітних освітніх галузей – біологія, українська мова, література, історія, природознавство, що сприяє формуванню

цілісного світогляду учнів і глибокому розумінню закономірностей природи та громадського життя.

Багато видатних педагогів різних епох надавали великого значення народній педагогіці.

Педагогічні ідеї В. Сухомлинського щодо екологічного та морального виховання тісно перегукуються з традиціями народної педагогіки. Учений підкреслював, що спілкування дитини з природою має відбуватися не лише на рівні спостереження, а й через працю, творчість, дослідницьку діяльність та емоційне переживання. Важливо створювати такі умови, за яких дитина могла б пізнавати природу розумом, серцем і душею, усвідомлюючи взаємозв'язок усіх явищ живого світу [40].

К. Ушинський наголошував на доцільності використання фольклорних творів у вихованні дітей, підкреслюючи їхню пізнавальну та виховну цінність.

На його думку, усна народна творчість дає змогу глибше осягнути особливості народного побуту та світогляду, а також слугує важливим носієм моральних і духовних орієнтирів. Особливе місце педагог відводив народним приказкам, вбачаючи в них концентроване відображення життєвого досвіду народу. Через лаконічні та образні вислови, за переконанням К. Ушинського, розкриваються різні сфери суспільного життя – родинні стосунки, трудова діяльність, взаємини між людьми, а також ставлення людини до природи й навколишнього світу [41].

Із позиції психолого-педагогічного погляду фольклорні твори мають потужний емоційно-виховний потенціал. Їхня образність, ритмічність і доступність сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку мовлення, уяви та емоційного інтелекту. Через фольклорні образи діти легше засвоюють моральні норми, соціальні цінності та правила взаємодії з природним і соціальним середовищем.

Видатний дослідник українського фольклору М. Драгоманов зазначав, що усна народна творчість України не поступається за своїми художніми й духовними якостями фольклору найрозвиненіших європейських народів. На

його думку, народна пісня й інші жанри фольклору були важливим засобом формування духовних якостей українця, виховання любові до рідної землі, поваги до праці та високих моральних ідеалів, а також вивчення народознавства [42].

Наше українське народознавство охоплює вивчення культури, традицій, походження та розселення українців, а також їхніх обрядів і звичаїв. У широкому розумінні воно включає сукупність знань про національну духовність, історію, мистецькі досягнення та культурні практики, які відображають багатогранність життя української нації [43].

Таким чином, дидактичні й виховні можливості української усної народної творчості зумовлюють доцільність її цілеспрямованого використання в освітньому процесі. Це, своєю чергою, потребує науково обґрунтованого добору фольклорного матеріалу та визначення ефективних методів і форм його застосування в навчанні, зокрема на уроках біології в закладах загальної середньої освіти.

2 МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ.

2.1 Використання на уроках біології прислів'їв і приказок

До неоціненних цінностей фольклору будь-якого народу, зокрема й українського, належать прислів'я та приказки – короткі, влучні вислови, які образно й лаконічно передають нащадкам узагальнені висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь предків [44].

Усна народна творчість охоплює всі сфери життя й діяльності людини: культуру, працю, моральні норми, життєвий досвід, знання про природу, людську поведінку та суспільні взаємини. Фольклорні тексти збагачують і прикрашають мову, надають їй образності та милозвучності [46].

Фольклор є узагальненою пам'яттю народу та результатом його спостережень над життям і явищами природи, що дає змогу молодому поколінню формулювати погляди на етику, мораль, історію й політику.

Прислів'я – це короткий влучний вислів, який уміщує в собі оцінку подій, якостей і рис характеру людей, повчання.

Приказка – стислий крилатий вислів, близький до прислів'я, але без повчального значення. Іноді це укорочене прислів'я [47].

Відмінність між прислів'ям і приказкою полягає в тому, що прислів'я має мораль і закінчений висновок, приказка – ні. Прислів'я звучить як узагальнення або правило, приказка – як коментар, що фарбує ситуацію. Прислів'я підходить для навчання та формулювання принципів, приказка – для дотепного штриха. Прислів'я часто можна перефразувати як пораду або попередження. Приказка частіше працює через порівняння, метафору або іронію. Прислів'я вчить «що важливо», приказка показує «як це виглядає». Прислів'я добре завершують думку, приказки добре підсилюють її. Обидві форми тримаються на образах, але по-різному керують увагою слухача. Коли потрібно знизити напруження в розмові – допоможе приказка; коли потрібна рамка – допоможе прислів'я [48].

Завдяки високій емоційності прислів'я і приказки мають значний виховний вплив на особистість. Вони формують у дітей навички культурної поведінки, у лаконічній і доступній формі навчають бути скромними й стриманими, шанувати батьків, поважати товаришів, жити в злагоді з людьми та природою.

З давніх-давен прислів'я і приказки широко використовувалися в повсякденному житті, адже влучний короткий вислів часто має більшу виховну силу, ніж тривале повчання. Народна мудрість, відображена в цих малих жанрах усної творчості, легко запам'ятовується та викликає емоційний відгук у дітей.

У контексті уроків біології прислів'я і приказки можуть бути ефективно використані для формування ціннісного ставлення до живої природи, розвитку екологічної свідомості та виховання дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Їх доцільно залучати під час актуалізації опорних знань, мотивації навчальної діяльності, пояснення нового матеріалу або підбиття підсумків уроку, що сприяє глибшому осмисленню біологічних понять і законів через призму народного досвіду [47, 48].

У 7 класі учні вивчають різноманітність еукаріотичних організмів: водорості, рослини, гриби та тварини, їхню будову, життєві процеси, середовище існування, взаємозв'язки в екосистемах, а також основи екології та значення живих організмів у природі й житті людини. Навчання ґрунтується на екологічному підході та формуванні відповідального ставлення до довкілля.

Прислів'я та приказки про рослинний і грибний світ:

– «Без верби і калини – нема України» підкреслює роль рослин як основи природного й культурного середовища;

– «Де ліс – там і вода» допомагає пояснити екологічні функції лісів;

– «Зрубаєш дерево – не виростиш за рік» формує розуміння тривалості росту рослин і необхідності їх охорони;

– «Гриб дощу чекає, а людина – розуму» доречно під час вивчення грибів і умов їх росту;

– «Що посієш – те й пожнеш» використовується при вивченні росту і розвитку рослин та відповідальності людини;

– «Дерево міцне корінням, а людина – родом». Дає можливість пояснити значення кореневої системи для життя рослини та провести аналогію з поняттям «основа» у живих організмах;

– «Де сиро – там і грибно» – сприяє формуванню уявлень про середовище існування грибів та їхні потреби;

– «Не кожен гриб у кошик клади» – актуальне під час вивчення їстівних і отруйних грибів, формує навички безпечної поведінки в природі.

У 8 класі вивчається організм людини, будова та функції органів і систем органів, основи здорового способу життя, гігієна, вплив чинників довкілля на здоров'я людини, профілактика захворювань [49].

Прислів'я та приказки:

– «У здоровому тілі – здоровий дух» розкриває взаємозв'язок фізичного й психічного здоров'я;

– «Рух – це життя» використовується під час вивчення опорно-рухового апарату;

– «Чистота – запорука здоров'я» доречне для тем гігієни;

– «Хто рано встає – тому Бог дає» формує уявлення про режим дня;

– «Їж просто – проживеш до ста» допомагає пояснити значення раціонального харчування;

– «Бережи здоров'я змолоду» – акцентує увагу на необхідності профілактики захворювань та відповідального ставлення до власного організму;

– «Хворобу легше попередити, ніж лікувати» – використовується під час вивчення імунної системи та профілактичних заходів;

– «Сон – найкращі ліки» – сприяє усвідомленню значення сну для відновлення організму та нормального функціонування нервової системи;

– «Без праці нема здоров'я» – підкреслює роль фізичної активності у підтриманні життєдіяльності організму;

– «Хто про здоров'я дбає, той довго живе» – формує уявлення про комплексний вплив способу життя на тривалість і якість життя;

– «Вода – джерело життя» – використовується для пояснення значення водного балансу та обміну речовин;

– «Стриманість – мати здоров'я» – доречне під час розгляду питань харчування та профілактики шкідливих звичок.

У 9 класі вивчаються загально-біологічні закономірності: клітина, спадковість і мінливість, основи генетики, еволюція, екологія, біосфера, біорізноманіття та роль людини у збереженні природи [50].

Прислів'я та приказки:

– «У природі все взаємопов'язане» – відображає ідею екосистем і біосфери;

– «Не рубай гілку, на якій сидиш» – пояснює наслідки антропогенного впливу;

– «Природа не прощає легковажності» – підкреслює відповідальність людини;

– «Що зруйнуєш за день – не відновиш за роки» актуальне для тем охорони живої природи;

– «Усе в природі має свій лад» – відображає ідею впорядкованості біологічних систем – від клітини до біосфери;

– «Що посієш – те й пожнеш» – може використовуватися під час вивчення спадковості, причинно-наслідкових зв'язків і відповідальності за дії людини;

– «Без коріння і трава не росте» – підкреслює значення основи життя, доцільне для пояснення клітинної будови та базових умов існування організмів;

– «Усьому свій час і свій закон» – актуальне при вивченні еволюційних процесів, закономірностей розвитку живої природи;

– «Де згода – там і сила» – може ілюструвати взаємодію елементів екосистем і стабільність біологічних систем;

– «Не все те живе, що росте» – сприяє розмежуванню понять живого і неживого, актуальне для узагальнення ознак життя;

– «Зламати легко – зберегти важко» – підкреслює складність відновлення природних систем і важливість природоохоронної діяльності [52].

2.2 Використання на уроках біології легенд і бувальщин

Вагоме місце в українській усній народній творчості займають легенди та бувальщини, які є своєрідним відображенням світоглядних уявлень народу, його життєвого досвіду та спостережень за природним довкіллям. У цих оповідях поєднуються художня образність і прагнення пояснити навколишні явища, походження живих організмів, їхні особливості та взаємозв'язок із людиною. Легенди й бувальщини охоплюють різні аспекти буття – природу, моральні цінності, традиції та духовні орієнтири, зберігаючи колективну пам'ять поколінь і сприяючи формуванню цілісного світосприйняття молоді.

Легенда – це оповідь, яка поєднує історичну основу з елементами фантастики. Часто в легендах описуються подвиги героїв, незвичайні події або святі діяння. Вона може бути пов'язана з реальною особою, місцем або подією.

Легенди так само як і міфи мають за мету пояснити походження певних речей. Але масштаби у легенд не такі глобальні як у міфів. Частіше за все легенди описують короткий проміжок часу який охоплює наприклад подорож чи подвиг головного героя, процес заснування міста, появу чи зміну елементів ландшафту тощо [53].

Ще легенди, зазвичай, описують події, що відбуваються в реальній місцях. В них можуть згадуватись не вигадані історичні персони. Все це в сукупності суттєво відрізняє легенди від казок та інших жанрів, додаючи їм своєрідного шарму де важко відрізнити вигадку від реальних фактів та подій.

Бувальщина – це в народній творчості розповідь про реальні, дійсно минулі події, те, що було насправді, на відміну від вигадки чи казки; синонім до слова «билиця». Це оповідь про минуле, часто спогад чи історичний факт, що

переказується як правдиве, як «те, що було», підкреслюючи його реальність [54].

Найважливіші риси бувальщини: в першу чергу, це усне оповідання, зафіксоване в формі тексту. За формою оповідання бувальщина є мімотичною, тобто виникає враження, що описані події насправді відбувались, і бувальщина намагається підтвердити це за допомогою часових, місцевих та особових вказівок. Прориви надприродного теж фіксуються і підтверджуються певними особами. Важливим критерієм є також її автентичність психологічного сприйняття, тобто індивідуальна дійсна цінність. Ще однією структурною рисою є багатовимірність бувальщини, але прояви надприродного тут не сприймаються як дещо жахливе, а навпаки, і становлять власне бувальщину [55].

Легенди та бувальщини мають високий емоційний заряд, який дозволяє учням відчувати події, описані у творі, на власному досвіді. Через емоції легше формуються пам'ять і стійкі уявлення про природні явища та живі організми. Наприклад, легенда про «народження соняшника» сприяє розумінню процесів росту рослин і водночас формує емоційний зв'язок із природою [54, 55].

Отже, існує багато легенд та бувальщин де використання їх на уроці біології є ефективним методичним інструментом та відповідає принципам інтегрованого навчання. Народні оповіді, що віками пояснювали походження рослин, тварин або природних явищ, слугують потужним «місточком» між культурною спадщиною та науковим пізнанням. Вони не лише підвищують пізнавальний інтерес учнів, роблячи матеріал емоційно насиченим, але й сприяють розвитку критичного мислення. Зокрема, легенда може стати відправною точкою для порівняльного аналізу, зокрема учні можуть співставити міфологічне пояснення певного біологічного процесу (наприклад, життєвого циклу папороті або адаптації рослин до середовища) з його сучасним науковим обґрунтуванням.

Таким чином, інтеграція фольклору дозволяє ефективно ілюструвати такі ключові біологічні концепції, як адаптація, еволюція чи життєві цикли,

водночас залучаючи учнів до вивчення етимології наукових назв, що часто мають міфологічне коріння.

Приклади легенди та бувальщини, які доцільно використовувати на уроках біології у 7 класі [56]:

– легенди про калину, дуб, папороть – допомагають емоційно осмислити значення рослин у природі, їх символіку, роль у збереженні екосистем та культурній спадщині народу;

– легенди про вербу – розкривають значення вологолюбних рослин, їх зв'язок із водоймами та роль у підтриманні природної рівноваги;

– легенди про жито і пшеницю – можуть бути використані під час вивчення культурних рослин, їх походження та значення для життя людини;

– легенди про лікарські трави (мати-й-мачуха, звіробій, ромашка) – сприяють усвідомленню різноманітності рослин та їх практичного значення;

– бувальщини про лікарські рослини – доречні під час теми «Різноманітність рослин та їх значення», формують уявлення про лікувальні властивості рослин і відповідальне ставлення до їх використання.

Приклади легенди та бувальщини, які доцільно використовувати на уроках біології у 8 класі:

– легенди про цілющі рослини (м'ята, звіробій, ромашка) – поєднують знання з біології та народної медицини;

– бувальщини про довгожителів – підкреслюють роль здорового способу життя.

Легенда про сон як відновлення сил – пов'язана з народними уявленнями про відпочинок як необхідну умову здоров'я. Доцільна під час розгляду тем, пов'язаних із нервовою системою та режимом дня.

Приклади легенди та бувальщини, які доцільно використовувати на уроці біології у 9 класі:

– легенда про виникнення лісу. У народних переказах ліс постає як живий організм, створений для захисту людини й тварин. Доцільна під час вивчення екосистем, біорізноманіття та ролі лісів у підтриманні екологічної рівноваги;

– легенда про перетворення людей на дерева або птахів (поширений мотив у фольклорі). Може використовуватися для обговорення еволюційних уявлень народу, символіки змін форм життя та адаптації;

– легенда про виникнення річок і джерел. Пояснює походження води як джерела життя – актуальна для тем біосфери, колообігу речовин і значення водних екосистем;

– бувальщина про передбачення погоди за поведінкою тварин. Може використовуватися для аналізу біологічних ритмів, інстинктів і реакцій організмів на зміни середовища [58].

2.3 Використання на уроках біології календарно-обрядової творчості

Одним із найдавніших видів усної творчості народу є календарно-обрядові творчість, які відображали кожен цикл в різні пори року. У цих піснях дуже часто відтворювався трудовий процес: зображали рухи, які символізують оранку, сівбу, жнива тощо. Усі календарно-обрядові пісні є ліричними [59].

Календарно-обрядова поезія – цикл фольклорних пісенних творів, зміст і виконання яких з доісторичної давнини пов'язані з річним народним відліком часу – народним обрядовим календарем. Первісно цей календар формувався у зв'язку з циклічними змінами у природі, з річним колом сонця, його поворотом на зиму і на літо, з весняним пробудженням та осіннім завмиранням природи [60].

Основними ознаками цієї творчості є синкретизм, що проявляється у поєднанні пісні, руху, пантоміми, танцю; а також – утилітарне призначення (з метою заворожування сил природи та духів). Відповідно до чотирьох пір року, а також періодів у землеробстві – приготування до сівби, сіяння, вирощування, збирання врожаю – виділяється чотири цикли календарно-обрядової творчості – зимовий, весняний, літній, осінній.

Кожен із них має свої особливості, відповідно до землеробської праці, яка виконується у той час. Спільним для усіх є нероздільне поєднання слова та дії,

виконання сталих обрядів та пов'язаних з ними традиційних текстів, які ніколи не виконуються відокремлено від цих обрядів чи в іншу пору року. А також – прадавнє доісторичне походження мисливського та землеробського періодів, про що свідчить поганський світогляд, відображений в них. Кожен із циклів об'єднується навколо одного центрального свята, якому надається найважливішого значення [59, 61].

Календарно-обрядова творчість ділиться на зимового цикл (колядки, щедрівки), весняного циклу (веснянки, гаївки) та літнього циклу (русальні, купальські, жнивварські (зажинкові, власне жнивні, обжинкові).

Календарно-обрядовий цикл усної народної творчості має фундаментальне значення для збереження української національної ідентичності та культури. Ці пісні, приказки, звичаї та обряди є живою історичною пам'яттю, яка фіксує світогляд, етичні норми та практичні знання наших предків, тісно пов'язані з природними циклами та землеробською працею. Вони слугують потужним засобом передачі традиційних цінностей від покоління до покоління, формуючи колективну свідомість та почуття приналежності. Крім того, ці цикли виконували важливу соціальну функцію, організовуючи життя громади, регламентуючи працю та відпочинок, а також зміцнюючи сімейні та сусідські зв'язки через спільну участь у святкових дійствах.

З практичної точки зору, календарно-обрядовий цикл має значну освітню та екологічну цінність. Обрядові пісні та прикмети містять унікальні емпіричні знання про довкілля, включаючи фенологічні спостереження за погодою, рослинами і тваринами. Вони є первинним «народним календарем», який демонструє глибоке розуміння біологічних ритмів і сезонних змін, що може бути використане для інтеграції в сучасні шкільні програми з біології, географії та екології. Таким чином, цей пласт творчості виступає не лише як культурний артефакт, а як практичний довідник і джерело мудрості, що вчить людину гармонійно співіснувати з природою і цінувати її ресурси.

Через ці твори учні можуть краще усвідомити такі біологічні поняття:

– фенологічні цикли (поєднання природних змін із періодами діяльності людини, наприклад, часу сівби, жнив);

– ритми життя рослин і тварин (весняні пробудження, літній ріст, осінній занепад, зимова сплячка), що відображені у відповідних календарно-обрядових піснях та звичаях;

– взаємозв'язки між живими організмами та середовищем (погодними умовами, рослинами, тваринами, які використовуються в народних прикметах).

Під час вивчення тем зі зміни пір року, життєвих циклів організмів або екології доцільно використовувати приклади з календарно-обрядових пісень (колядки, щедрівки, веснянки, купальські й жнивварські пісні) як текстові матеріали для аналізу та порівняння з сучасними науковими уявленнями [61].

Календарно-обрядова творчість українського народу, що охоплює пісні, прикмети, звичаї та обряди, тісно пов'язані зі зміною пір року та землеробським циклом, є цінним дидактичним матеріалом для вивчення біології. Її інтеграція в освітній процес сприяє не лише глибшому засвоєнню біологічних знань, а й формуванню національної свідомості та екологічної культури учнів [62].

Календарно-обрядова творчість є не лише невід'ємною частиною української культурної спадщини, а й потужним дидактичним інструментом для навчання біології. Вона дозволяє поєднати традиційні знання про сезонні цикли з науковими концепціями, сприяє формуванню екологічної свідомості та національної ідентичності здобувачів освіти.

На уроках біології у 7 класі доцільно використовувати веснянки та гаївки, що відображують народні уявлення про пробудження нашої природи, початок вегетації рослин, повернення птахів і зміну сезонів. Під час вивчення тем «Рослини», «Сезонні явища в природі», «Життєві цикли організмів» веснянки можуть слугувати ілюстрацією зв'язку між біологічними процесами та природними ритмами на цій землі.

Під час вивчення біології у 8 класі доцільно використовувати купальські пісні пов'язані з літнім сонцестоянням, розквітом рослин і максимальним

проявом життєвої сили природи. Можуть бути використані під час вивчення тем «Екосистеми», «Роль рослин у природі», «Взаємодія організмів із середовищем». Образи води, вогню, рослин у купальських піснях дають змогу обговорювати значення абіотичних факторів (світла, тепла, вологи) для життя організмів.

На уроках біології у 9 класі доцільно використовувати елементи календарно-обрядової творчості, що відображають зимовий цикл – колядки і щедрівки. Колядки та щедрівки містять численні образи врожаю, добробуту, тварин і рослин, що символізують ідею циклічності природних процесів. Можуть бути використані під час узагальнення тем «Біосфера», «Колообіг речовин», «Біорізноманіття». Пісні підкреслюють залежність людини від природних процесів і важливість збереження рівноваги між господарською діяльністю та природою.

3 ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

3.1 Організація і методика експериментального дослідження

З метою перевірки ефективності використання усної народної творчості на уроках біології було проведено педагогічний експеримент.

У загальному розумінні педагогічний експеримент (від лат. *experimentum* – «досвід», «випробування») розглядається як науково обґрунтований дослід у сфері навчальної та виховної діяльності, що передбачає спостереження за педагогічним явищем у спеціально створених і контрольованих умовах. У процесі експерименту встановлюється взаємозв'язок між певними педагогічними впливами або умовами навчання і виховання та отриманими результатами [63].

Доцільність використання педагогічного експерименту зумовлена його здатністю підтвердити або спростувати висунуту гіпотезу дослідження, здійснити ґрунтовний аналіз і кількісну оцінку змін, упроваджених у педагогічний процес, а також отримати нові відомості про причинно-наслідкові зв'язки між педагогічними факторами, умовами і процесами шляхом цілеспрямованого впливу на один чи кілька чинників та фіксації відповідних змін у поведінці досліджуваного об'єкта або системи [64]. Таким чином, педагогічний експеримент є важливим засобом перевірки істинності наукових гіпотез і теоретичних положень.

Дослідження проводилося з 2024 року по 2025 рік на базі кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету. Експериментальною базою дослідження був Комунальний заклад загальної середньої освіти «Гімназія №20 імені Сергія Єфремова». Експериментальним дослідженням було охоплено 110 здобувачі освіти, з яких були сформовані контрольна група (КГ 54 учнів) та експериментальна група (ЕГ 56 учні).

Експеримент проводився у чотири етапи: пошуковий, констатувальний, формувальний та узагальнювальний.

Метою пошукового етапу експериментального дослідження було вивчення сучасного стану дослідженості проблеми використання усної народної творчості на уроках біології.

Під час пошукового етапу педагогічного експерименту вирішено такі завдання:

- визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження; сформульовано гіпотезу дослідження; підібрано методи дослідження;
- визначено етапи дослідження;
- з'ясовано сутність базових понять дослідження «фольклор», «усна народна творчість», «прислів'я», «приказки» та ін.;
- визначено дидактичні і виховні можливості української усної народної творчості;
- розроблено критерії, показники і рівні для визначення ефективності використання усної народної творчості на уроках біології;
- підібрано малі форми народної поетичної творчості (прислів'я, приказки, легенди, бувальщини) та елементи календарно-обрядової творчості до різних тем біології.

Одним із завдань дослідницько-експериментальної роботи було визначення критеріїв, показників і рівні для визначення ефективності використання усної народної творчості на уроках біології.

У довідкових виданнях поняття «критерій» (від грец. *kriterion* – мірило) трактується як показник, що використовується для визначення або оцінювання предметів і явищ, а також як підстава для їх оцінки чи класифікації [65]. У межах теорії пізнання критерій розглядається як ознака істинності або правильності певного положення. У педагогічній науці критерій визначається як сукупність характеристик, на основі яких здійснюється оцінювання та зіставлення педагогічних явищ. За визначенням С. Гончаренка, критерій є ознакою, відповідно до якої відбувається класифікація й оцінювання

педагогічних явищ, дій або видів діяльності, зокрема в процесі їх формалізації [65]. Ми поділяємо позицію В. Ягупова, який наголошує, що критерії мають відображати найбільш загальні та сутнісні характеристики об'єкта дослідження, за якими здійснюється оцінювання, діагностика й порівняння педагогічних явищ [66].

У наукових дослідженнях пропонуються різні вимоги до критеріїв оцінювання педагогічних явищ. На нашу думку, ключовими серед них є об'єктивність, що забезпечує однозначність оцінювання досліджуваної ознаки; валідність, яка передбачає відповідність критерію поставленій меті оцінювання; а також системність, тобто така сукупність критеріїв, що дозволяє всебічно охопити основні характеристики досліджуваного явища.

На нашу думку, визначити ефективність використання усної народної творчості на уроках біології дозволяють такі критерії:

- мотиваційний – відображає усвідомлену активність учнів, їхній пізнавальний інтерес і мотивацію до навчання;
- когнітивний – характеризує знання з біології;
- акмеологічний – характеризує ціннісні орієнтації учнів, зокрема ціннісне ставлення до природи і національно-патріотичні цінності.

Стан розвитку досліджуваних ознак за виділеними критеріями характеризують показники. На думку В. Багрій, під час визначення показників педагогічної діяльності потрібно дотримуватися низки вимог, зокрема таких: чіткої змісту показників і можливості їх кількісного та якісного вимірювання; системність, що забезпечує всебічну характеристику досліджуваного процесу; гнучкість й адаптивність, які дають змогу відображати всі можливі зміни об'єкта дослідження; орієнтація показників на результативність та ефективність педагогічної діяльності [67]. Також показники мають піддаватися діагностуванню, тобто визначенню шляхом анкетування, опитування, тестування тощо.

У дослідженні ми трактуємо показник як ознаку, за допомогою визначається сформованість критеріїв ефективності використання усної

народної творчості на уроках біології. Відповідно до критеріїв ефективності використання усної народної творчості на уроках біології ми визначили показники, що характеризують його сформованість. Показником когнітивного критерію є сформованість система знань про живу природу. Мотиваційний критерій характеризують мотиви вивчення біології і навчання в цілому. Показниками акмеологічного критерію є ціннісне ставлення до природи і національно-патріотичні цінності.

Ступінь розвитку показника характеризує рівень. Для оцінювання сформованості результатів навчання з біології ми визначили три рівні: низький; середній; високий.

Критерії, показники і рівні, що використовувалися для оцінювання результатів навчання з біології, представлені у таблиці 3.1.

Для визначення сформованості результатів навчання з біології використовували низку діагностичних методик (таблиця 3.2).

На нашу думку, визначені у роботі критерії, показники і діагностичні методики дозволяють визначити та диференціювати рівні сформованості мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи, національно-патріотичних цінностей і забезпечити достовірність результатів дослідницько-експериментальної роботи.

Варто зазначити, що характеристика рівнів сформованості результатів навчання з біології здійснювалась комплексно. Спочатку були отримані результати діагностування сформованості мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей. Після цього було здійснено ранжування учнів за рівнями сформованості діагностичних ознак.

Таблиця 3.1 – Критерії, показники і рівні, що використовувалися для оцінювання сформованості результатів навчання з біології

Критерій	Мотиваційний	Когнітивний	Акмеологічний	
Показник	Пізнавальний інтерес і мотивація до навчання	Система знань про живу природу	Ціннісне ставлення до природи, національно-патріотичні цінності	
Рівень сформованості	високий	Стійкий пізнавальний інтерес і позитивна мотивація до навчання	Знання про живі природу системні й усвідомлені	Усвідомлення цінності природи і необхідності її збереження, активна національно-патріотична позиція
	середній	Пізнавальний інтерес і мотиви до навчання мають нестійкий характер	Знання про живі природу достатні й усвідомлені	Ціннісне ставлення до природи і національно-патріотичні цінності недостатньо сформовані
	низький	Пізнавальний інтерес і мотиви до навчання ситуативні	Знання про природу поверхневі і фрагментарні	Споживацьке ставлення до природи, не сформовані національно-патріотичні цінності

Таблиця 3.2 – Методи визначення сформованості результатів навчання з біології

Критерій	Мотиваційний	Когнітивний	Акмеологічний
Показник	Пізнавальний інтерес і мотивація до навчання	Система знань про живу природу	Ціннісне ставлення до природи, національно-патріотичні цінності
Методи визначення	Анкета «Мотиви навчальної діяльності учнів» (автор Б. Пашнев) [68]	Тестування навчальних досягнень	Анкета «Домінанта» для визначення ставлення до природи; анкета для визначення національної свідомості [69]

На пошуковому етапі експерименту використовувалися такі методи дослідження:

- гіпотетичний для формулювання гіпотези дослідження;
- логічний метод для визначення об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження;
- аналіз і порівняння для опрацювання наукової літератури з проблеми дослідження, підбору жанрів і форм усної народної творчості для використання на уроках біології;
- систематизація та узагальнення для уточнення базових понять дослідження і розроблення теоретико-методичних засад використання усної народної творчості на уроках біології.

Метою констатувального етапу педагогічного експерименту було визначення початкового рівня сформованості в учнів мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей.

Під час констатувального етапу педагогічного експерименту вирішено такі дослідницькі завдання:

- визначено початковий рівень сформованості в учнів мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей;
- сформовано контрольні та експериментальні групи (КГ і ЕК) учнів.

На констатувальному етапі експерименту використано такі методи дослідження:

- анкетування і тестування для визначення сформованості знань та особистісних якостей учнів;
- ранжування для розподілу учнів за рівнями сформованості знань та особистісних якостей учнів і формування КГ та ЕГ;
- аналіз, систематизація та узагальнення для опрацювання результатів педагогічного експерименту;

– методи математичної статистики (критерій Пірсона χ^2) для обґрунтування достовірності результатів констатувального етапу педагогічного експерименту.

Метою формувального етапу педагогічного експерименту було визначення ефективності використання усної народної творчості на уроках біології.

На формувальному етапі експерименту вирішено такі завдання:

– у процес навчання біології інтегровано малі форми народної поетичної творчості (прислів'я, приказки, легенди, бувальщини) та елементів календарно-обрядової творчості;

– визначено рівень сформованості в учнів мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей.

На формувальному етапі педагогічного експерименту використовувалися такі методи дослідження:

– анкетування і тестування для визначення сформованості в учнів мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей;

– аналіз, систематизація та узагальнення для опрацювання результатів педагогічного експерименту;

– методи математичної статистики (критерій Пірсона χ^2) для обґрунтування достовірності результатів формувального етапу педагогічного експерименту.

Метою узагальнювального етапу педагогічного експерименту був комплексний аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи. На цьому етапі експерименту отримані такі результати:

– узагальнено результати педагогічного експерименту і підтверджено гіпотезу дослідження;

– сформульовано загальні висновки дослідження.

На узагальнювальному етапі експерименту використовувалися такі методи дослідження:

- аналіз і порівняння для опрацювання результатів педагогічного експерименту та визначення динаміки у рівнях сформованості в учнів мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей в учнів КГ та ЕГ;
- узагальнення для формулювання загальних висновків дослідження.

3.2 Аналіз результатів експериментального дослідження

Визначення ефективності використання усної народної творчості на уроках біології ґрунтувалося порівнянні сформованості в учнів КГ та ЕГ мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей.

На підставі аналізу результатів анкетування за анкетною «Мотиви навчальної діяльності учнів» (автор Б. Пашнєв) здійснено розподіл учнів за рівнями сформованості мотивації до вивчення біології (таблиця 3.3, рисунок 3.1 і рисунок 3.2).

Таблиця 3.2 – Розподіл учнів за рівнями сформованості мотивації до вивчення біології

Рівень	Кількість студентів							
	до експерименту				після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток
Високий	20	24,39	18	21,43	22	26,83	32	38,10
Середній	46	56,10	48	57,14	46	57,32	46	54,76
Низький	16	19,51	18	21,43	14	15,85	6	7,14
	82	100	84	100	82	100	84	100

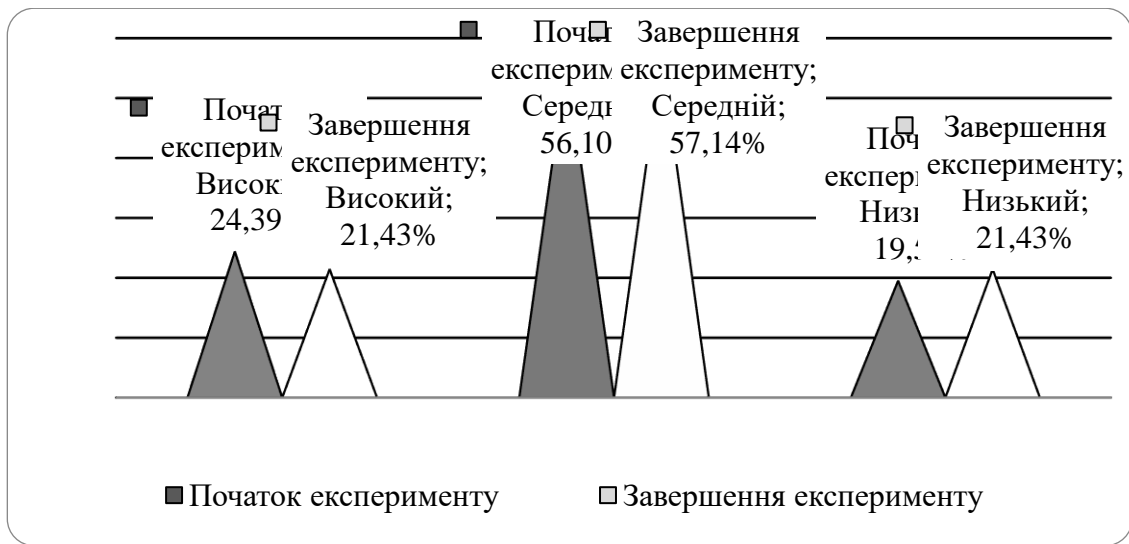

Рисунок 3.1 – Діаграма розподілу учнів КГ за рівнями сформованості мотивації до вивчення біології

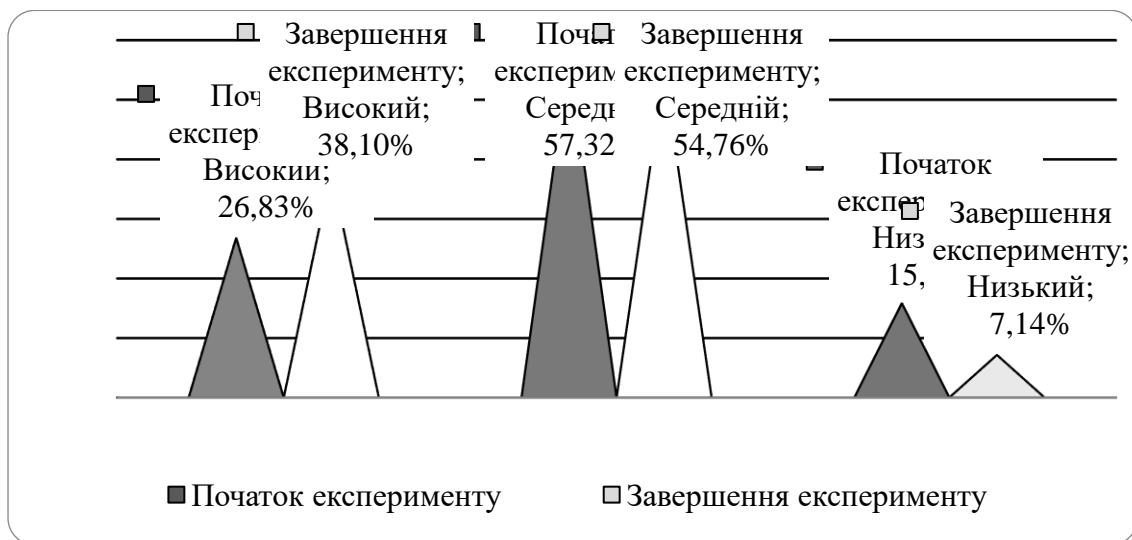

Рисунок 3.2 – Діаграма розподілу учнів ЕГ за рівнями сформованості мотивації до вивчення біології

Діаграми демонструють, що рівень сформованості мотивації до вивчення біології в учнів ЕГ є вищим, порівняно з КГ. На нашу думку, це зумовлено тим, що інтеграція творів фольклору у зміст навчального матеріалу з біології дозволяє поєднати наукові знання з народною мудрістю, яка відображає спостереження за природою, поведінкою тварин, сезонними змінами, лікарськими властивостями рослин тощо. Це робить навчальний процес цікавішим і підвищує мотивацію до навчання.

За результатами тестування з метою визначення навчальних досягнень на констатувальному і формувальному етапах педагогічного експерименту здійснено розподіл учнів за рівнями сформованості знань з біології (таблиця 3.4, рисунок 3.3 і рисунок 3.4).

Таблиця 3.4 – Розподіл учнів за рівнями сформованості знань з біології

Рівень	Кількість студентів							
	до експерименту				після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток
Високий	21	25,61	20	23,81	23	28,05	30	35,72
Середній	47	57,32	45	53,57	47	57,32	44	52,38
Низький	14	17,07	19	22,62	12	14,63	10	11,90
	82	100	84	100	82	100	84	100

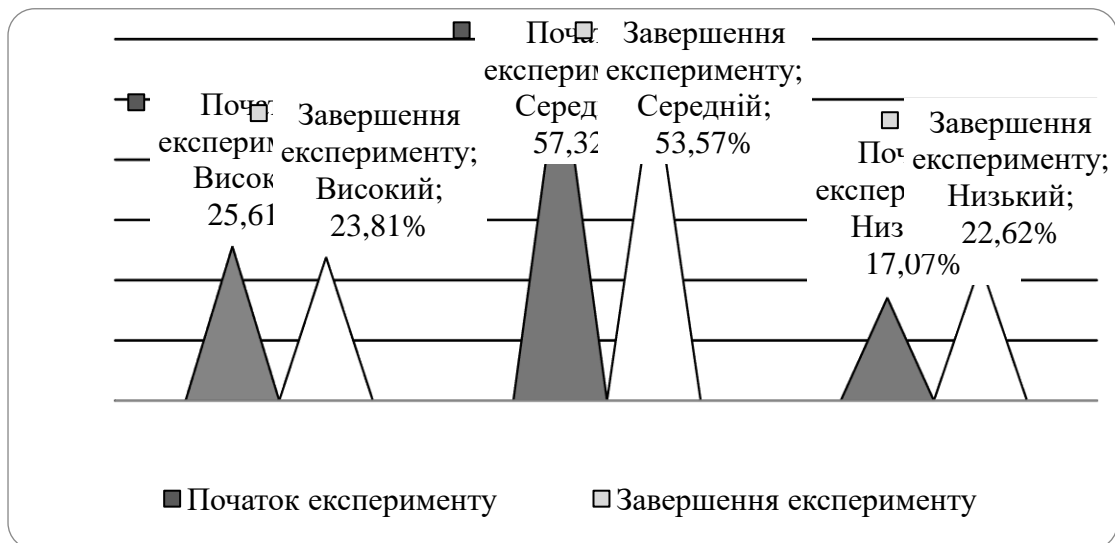

Рисунок 3.3 – Діаграма розподілу учнів КГ за рівнями сформованості знань з біології

Діаграми демонструють, що учні ЕГ мають вищий рівень знань з біології, ніж КГ. На нашу думку, це зумовлено тим, що українська усна народна творчість має значний потенціал у формуванні пізнавального інтересу учнів. Використання прислів'їв, приказок, загадок і легенд сприяє емоційному

залученню учнів до навчального процесу, активізації їхнього мислення та кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу. Це сприяє формуванню більш усвідомлених і системних знань з біології.

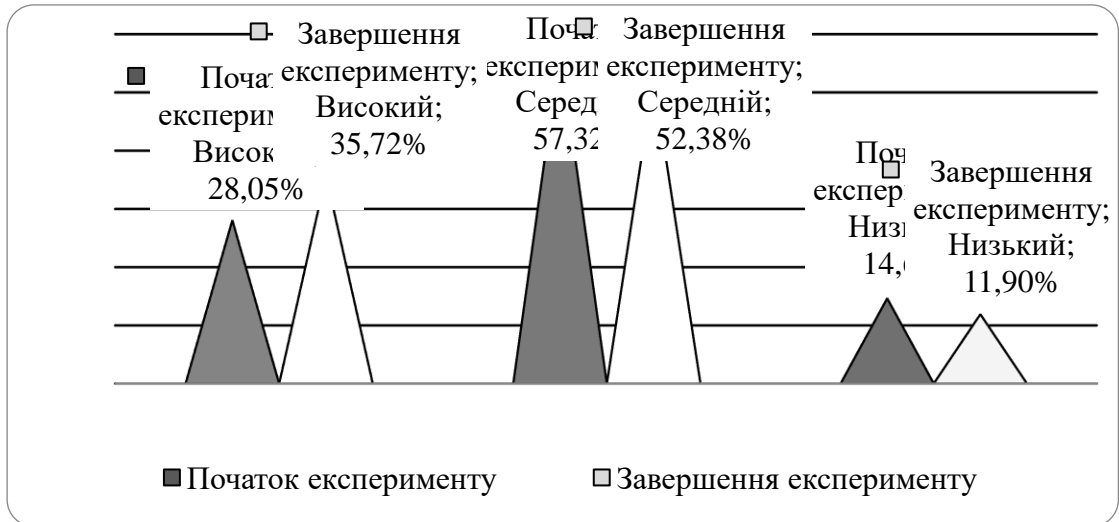

Рисунок 3.4 – Діаграма розподілу учнів ЕГ за рівнями сформованості знань з біології

На підставі аналізу результатів анкетування, що здійснювалося за допомогою анкети «Домінанта» та анкети для визначення національної свідомості, здійснено розподіл учнів за рівнями сформованості ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей (таблиця 3.5, рисунок 3.5 і рисунок 3.6).

Таблиця 3.5 – Розподіл учнів за рівнями ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей

Рівень	Кількість студентів							
	до експерименту				після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток	осіб	відсоток
Високий	18	21,95	16	19,05	20	24,39	31	36,90
Середній	46	56,10	48	57,14	47	57,32	42	50,00
Низький	18	21,95	20	23,81	15	18,29	9	13,10

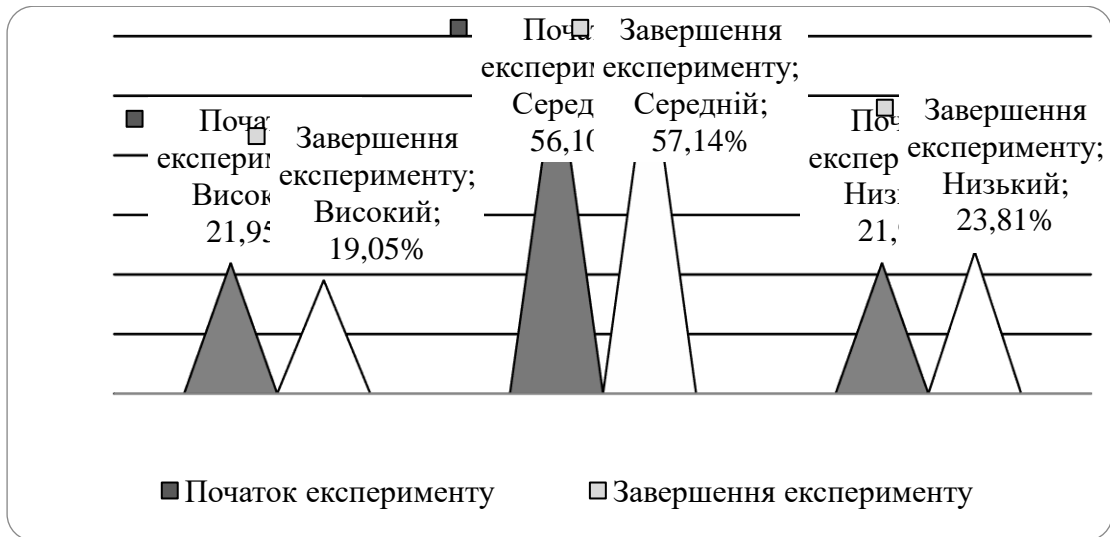

Рисунок 3.5 – Діаграма розподілу учнів КГ за рівнями ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей

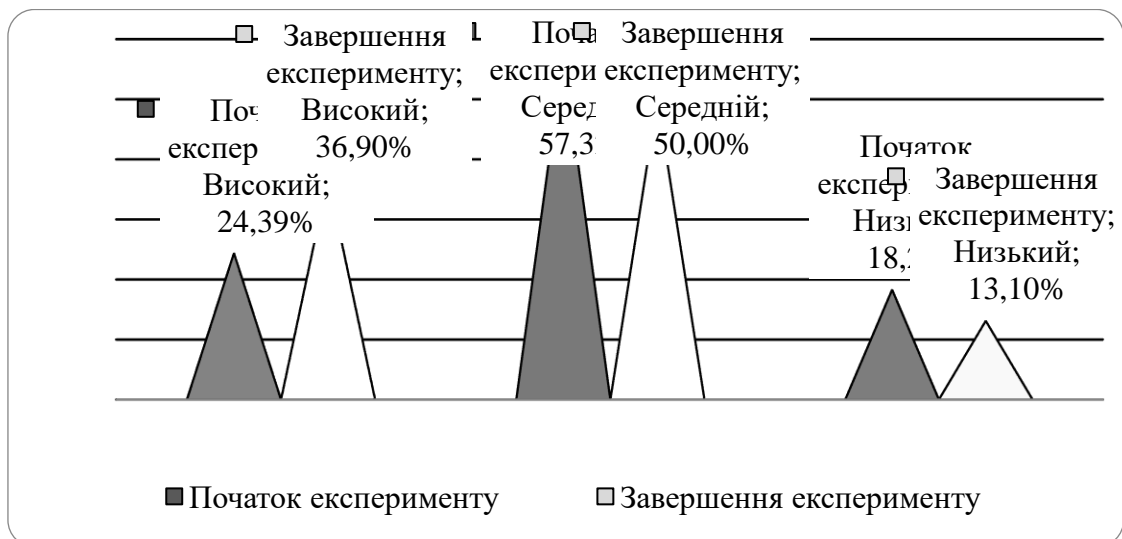

Рисунок 3.6 – Діаграма розподілу учнів ЕГ за рівнями ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей

Діаграми демонструють, що рівень ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей в учнів ЕГ є вищим, порівняно з КГ. На нашу думку, це зумовлено тим, що ознайомлення учнів з прислів'ями, приказками, загадками і легендами про живі організми забезпечує формування ціннісного ставлення до природи. Крім того, використання фольклорних матеріалів на уроках біології сприяє усвідомленню учнями своєї приналежності

до українського народу, формуванню любові до Батьківщини, поваги до її культурної спадщини і традицій.

Після дослідження сформованості мотивації учнів до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей отримані результати узагальнювалися і формулювалися висновки про ефективність використання усної народної творчості на уроках біології. Узагальнені результати представлені у таблиці 3.6 і на рисунку 3.7.

Таблиця 3.6 – Узагальнені результати педагогічного експерименту

Рівень	Кількість студентів, %			
	до експерименту		після експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	23,98	21,43	26,42	36,91
Середній	56,51	55,95	57,32	52,38
Низький	19,51	22,62	16,26	10,71

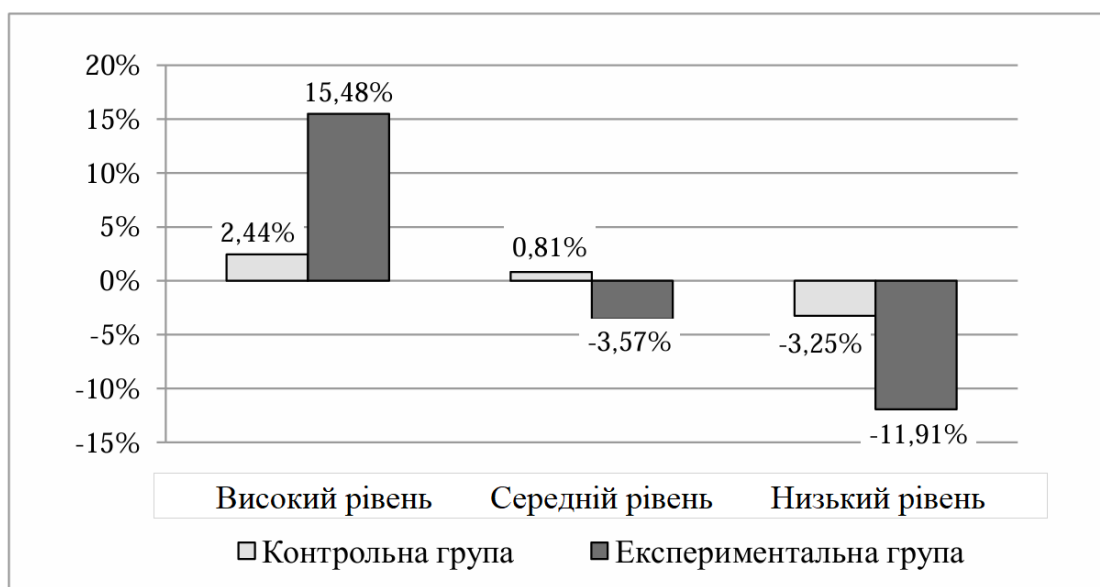

Рисунок 3.7 – Узагальнені результати педагогічного експерименту

Отже, проведення педагогічного експерименту дозволило виявити динаміку зміни рівнів сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей учнів КГ та ЕГ.

У результаті узагальнення результатів дослідницько-експериментальної роботи з'ясовано, що в ЕГ кількість учнів з високим рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей збільшилася, на 15,48 % (від 21,43 % до 36,91 %), а в КГ лише на 2,44 % (від 23,98 % до 26,42 %). Кількість учнів із середнім рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей в ЕГ зменшилася на 3,57 % (від 55,95 % до 52,38 %), в КГ – збільшилася на 0,18 % (від 56,51 % до 57,32 %). Кількість учнів з низьким рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей після експерименту в ЕГ зменшилася на 11,91 % (від 22,62 % до 10,71 %), в КГ – лише на 3,25 % (від 19,51 % до 16,26 %). Це свідчить про ефективність використання усної народної творчості на уроках біології.

Для підтвердження достовірності результатів педагогічного експерименту проведено їх статистичний аналіз за допомогою критерію Пірсона (χ^2). Результати розрахунку χ^2 представлені у таблицях 3.6 і 3.7.

Таблиця 3.7 – Розрахунок критерію Пірсона (χ^2) на констатувальному етапі педагогічного експерименту

Рівень	Частота оцінок в ЕГ, f_e (%)	Частота оцінок в КГ, f_k (%)	$(f_e - f_k)$	$(f_e - f_k)^2$	$\frac{(f_e - f_k)^2}{f_k}$
Високий	21,43	23,98	-2,55	6,50	0,27
Середній	55,95	56,51	-0,56	0,313	0,006
Низький	22,62	19,51	3,11	9,67	0,50
	100 %	100 %	0	$\chi^2 = 0,776$	

Таблиця 3.8 – Розрахунок критерію Пірсона (χ^2) на формувальному етапі педагогічного експерименту

Рівень	Частота оцінок в ЕГ, f_e (%)	Частота оцінок в КГ, f_k (%)	$(f_e - f_k)$	$(f_e - f_k)^2$	$\frac{(f_e - f_k)^2}{f_k}$
Високий	36,91	26,42	10,49	110,04	4,17
Середній	52,38	57,32	-4,94	24,40	0,43
Низький	10,71	16,26	-5,55	30,80	1,98
	100 %	100 %	0	$\chi^2 = 6,58$	

На підставі порівняння емпіричних значень критерію Пірсона (χ^2) з критичним значенням (5,991) зроблено такі висновки:

– на констатувальному етапі експерименту емпіричне значення критерію Пірсона (χ^2) становило 0,776. При цьому справджується нерівність 0,776 менше 5,991. Відтак ЕГ і КГ належать до однієї генеральної сукупності, тобто значущої різниці у рівнях мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей немає;

– після формувального етапу педагогічного експерименту емпіричне значення критерію Пірсона (χ^2) становило 6,58, тобто справджується нерівність 6,58 більше 5,991. Відтак різниця у сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей учнів в ЕГ і КГ є наслідком використання усної народної творчості на уроках біології.

Отже, в результаті дослідницько-експериментальної роботи одержано підтвердження обґрунтованих у дослідженні теоретичних положень і доведено ефективність використання усної народної творчості на уроках біології.

ВИСНОВКИ

В результаті аналізу психолого-педагогічної і методичної літератури з'ясовано, що значний потенціал як навчальний і виховний засіб має українська усна народна творчість (фольклор) – унікальний феномен українського народу, багатогранний і неповторний складник його культурної спадщини, що має глибоке історичне коріння і продовжує розвиватися в сучасному світі. Основними видами усної народної творчості є народний епос (прислів'я, приказки, загадки, анекдоти, думи, казки, легенди, притчі тощо), народна лірика (календарно-обрядові, родинно-побутові та інші пісні), народна драма (народні обряди і театралізовані ігри).

В умовах Нової української школи усна народна творчість сприяє формуванню громадянської і соціальної компетентностей учнів, оскільки знайомить їх із традиціями та моральними нормами українського народу, забезпечує формування національної свідомості і патріотизму. Також використання усної народної творчості позитивно впливає на розвиток мовленнєвої компетентності учнів. Фольклорні твори є невичерпним джерелом знань про природу, демонструють шанобливе ставлення українського народу до природи і сприяють формуванню компетентності у галузі природничих наук та екологічної компетентності. Отже, усна народна творчість поєднує навчальні, виховні і розвивальні функції.

Усна народна творчість є дієвим засобом підвищення ефективності навчального процесу з біології. Це зумовлено тим, що фольклор українців тісно пов'язаний з об'єктами живої природи. В результаті аналізу літературних джерел з'ясовано, що використання на уроках біології різних жанрів української народної творчості надає такі дидактичні і виховні переваги:

– активізує увагу учнів і підвищує пізнавальний інтерес (твори українського фольклору викликають зацікавлення, стимулюють бажання пізнавати новий матеріал і сприяють формуванню позитивної мотивації до навчання);

– сприяє зв'язку навчального матеріалу з реальним життям (усна народна творчість ґрунтується на повсякденному досвіді українського народу тому допомагає пов'язати навчальний матеріал з реальним життям);

– сприяє реалізації міжпредметних зв'язків навчального матеріалу (фольклор відображає різноманітні знання українського народу про природу і суспільне життя, тому сприяє формуванню інтегрованих знань);

– забезпечує виховання моральних принципів і життєвих цінностей (знайомство з усною народною творчістю сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму, громадянської відповідальності, шанобливого ставлення до духовних надбань українського народу);

– сприяє розвитку логічного і критичного мислення (аналіз фольклорних творів забезпечує формування вміння інтерпретувати і порівнювати народні уявлення з науковими фактами, робити обґрунтовані висновки);

– забезпечує формування екологічної свідомості (усна народна творчість відображає тісний зв'язок людини з природою).

Разом з тим, використання усної народної творчості на уроках біології має недоліки та обмеження, зокрема такі:

– деякі народні уявлення про живу природу не відповідають сучасним науковим знанням;

– фольклор складно підібрати відповідно до змісту навчального матеріалу і віку учнів;

– використання на уроках усної народної творчості вимагає додаткового часу на пояснення навчального матеріалу;

– ефективне використання фольклору можливе лише за умови достатньої обізнаності з ним вчителя.

Зважаючи на навчальний, виховний і розвивальний потенціал усної народної творчості, а також враховуючи недоліки та обмеження її переваги використання в освітньому процесі, ми підібрали малі форми епічного фольклору (прислів'я, приказки, легенди, бувальщини) та елементи календарно-обрядової творчості до різних тем біології. Наприклад, у 7 класі під

час вивчення різноманітності еукаріотичних організмів пропонуємо використовувати прислів'я і приказки про рослини, гриби і тварини, їхню будову, середовище існування («Без коріння і трава не росте», «Де сирі – там і грибно», «Вовк линяє, а вдачі не міняє» та ін.). Також у 7 класі доцільно використовувати легенди і бувальщини про рослини і гриби.

У 8 класі під час вивчення організму людини, ознайомлення учнів з основами гігієни і профілактикою захворювань доцільно використовувати прислів'я і приказки про здоровий спосіб життя («У здоровому тілі – здоровий дух», «Рух – це життя», «Сон – найкращі ліки» та ін.), легенди про цілющі рослини, бувальщини про довгожителів.

На уроках біології у 9 класі рекомендуємо використовувати прислів'я і приказки, що відображають загально-біологічні закономірності («Яке дерево, такий і плід», «У природі все взаємопов'язане», «Усе в природі має свій лад» та ін.), легенди про виникнення живих організмів, лісу і річок, бувальщини про передбачення погоди за поведінкою тварин.

Під час вивчення біології значний освітній потенціал має календарно-обрядова творчість українського народу, що приурочена до сезонів року і відображає річний цикл розвитку природи. Календарно-обрядову творчість доцільно використовувати під час вивчення фенологічних циклів, ритмів життя тварин, взаємозв'язку між живими організмами та середовищем.

Для перевірки ефективності використання української усної народної творчості на уроках біології проведено педагогічний експеримент. На підставі узагальнення його результатів з'ясовано, що в ЕГ кількість учнів з високим рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей збільшилася, на 15,48 % (від 21,43 % до 36,91 %), а в КГ лише на 2,44 % (від 23,98 % до 26,42 %). Кількість учнів із середнім рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей в ЕГ зменшилася на 3,57 % (від 55,95 % до 52,38 %), в КГ – збільшилася на 0,18 % (від 56,51 % до 57,32 %).

Кількість учнів з низьким рівнем сформованості мотивації до вивчення біології, знань з біології, ціннісного ставлення до живої природи і національно-патріотичних цінностей після експерименту в ЕГ зменшилася на 11,91 % (від 22,62 % до 10,71 %), в КГ – лише на 3,25 % (від 19,51 % до 16,26 %). Це свідчить про ефективність використання усної народної творчості на уроках біології. Достовірність результатів експериментального дослідження підтверджені статистично за допомогою критерію Пірсона (χ^2).

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Осьмак Н. Українська усна народна творчість : навч. посіб. / Н. Осьмак, Т. Бикова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. – 151 с.
2. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підруч./ М. Б. Лановик., З. Б. Лановик. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
3. Фольклор – усна народна творчість [Електронний ресурс]. – URL : <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/4681> (дата звернення : 24.09.2025).
4. Sadovenko S. Folklore as a semantic core of Ukrainian folk art culture / S. Sadovenko // European humanities : State and Society. – 2019. – P.181–195.
5. Руснак І. Є. Український фольклор : навч. посіб. / І. Є. Руснак. – Київ : Академія, 2012. – С. 6 –7.
6. How to Write Folklore : Myths, Legends, Fables, and More [Electronic resource]. – URL : <https://www.campfirewriting.com/learn/how-to-write-folklore/> (date of appeal : 24.09.2025).
7. Прислів'я та приказки – Українська література. Повторне видання. 5 клас. [Електронний ресурс]. – URL : <https://uahistory.co/pidruchniki/avramenko-ukraine-literature-5-class-2022-reissue/5.php> (дата звернення : 24.09.2025).
8. The pshychology of humor : Why jokes matter [Electronic resource]. – URL : <https://embolden.world/the-psychology-of-humor-why-jokes-matter/> (date of appeal : 24.09.2025).
9. Бассай С. М. Анекдот як феномен культури / С. М. Бассай // Збірник матеріалів XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ. – Маріуполь : МДУ, 2012. – С. 190 – 191.
10. Думи як особливий жанр фольклору [Електронний ресурс]. – URL : <https://authenticukraine.com.ua/blog/dumi-ak-osoblivij-zanr-folkoru> (дата звернення : 24.09.2025).
11. Снігирьова Л. Ж. Специфіка історичних пісень: матеріали до української етнології / Л. Ж. Снігирьова // Щорічник : збірник наукових праць. – Київ. – 2010. – Вип. 9 (12). – С. 87– 88.

12. Балада. Теорія літератури [Електронний ресурс]. – URL : https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/lib2/teoriya_literatury/20.html (дата звернення : 24.09.2025).
13. What Is A Fairy Tale? [Electronic resource]. – URL : <https://amovitam.ca/what-is-a-fairy-tale/> (date of appeal : 24.09.2025).
14. Карпенко С. Міфологія і Фольклор / С. Карпенко // Загальноукраїнський науково-освітній журнал. – 2015. – № 3–4(19). – С. 67–74.
15. Легенди [Електронний ресурс]. – URL : <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/lehendy> (дата звернення : 24.09.2025).
16. Перекази [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-4178.html> (дата звернення : 24.09.2025).
17. Розвиток української байки як жанру дитячої літератури у 80–90-х роках XIX–початку XX століття [Електронний ресурс]. – URL : <https://litmisto.org.ua/?p=25669> (дата звернення : 24.09.2025).
18. Що таке притча? [Електронний ресурс]. – URL : <https://lektorium.in.ua/sho-take-pritcha/> (дата звернення : 24.09.2025).
19. Роди та жанри фольклору [Електронний ресурс]. – URL : http://www.zhu.edu.ua/mk_school/mod/page/view.php?id=9808 (дата звернення : 24.10.2025).
20. Народна драма – Український фольклор [Електронний ресурс]. – URL : https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/lib2/ukrainskiy_folklor/6.html (дата звернення : 26.09.2025).
21. Dmytrenko M. Terminological Arsenal of Ukrainian Folkloristics: the Contribution of Oleksii Dei (On the Occasion of the 100th Anniversary of the Scholar's Birthday) / M. Dmytrenko // Materials to Ukrainian Ethnology. – 2021. – № 20(23). – P. 31–37.
22. Мушкетик Л. Фольклорна термінологія в етнокультурному дискурсі пограниччя / Л. Мушкетик // Матеріали до української етнології. – 2021. – С. 7 – 14.

23. Процес виникнення фольклору. Багатство і розмаїття [Електронний ресурс]. – URL : https://zno.if.ua/?p=6485#google_vignette (дата звернення : 24.09.2025).

24. Kovalchuk O. Vasyl Sukhomlynsky's Educational Philosophy in Contemporary Ukrainian Schooling / O Kovalchuk // Journal of Social Studies Education Research. – 2018. – Vol. 9(3). – P. 97–111.

25. Шулдик В. І. Використання елементів народознавства на уроках біології : метод. посіб. / В. І. Шулдик. – Умань : Візаві, 2016. – 98 с.

26. Прислів'я про весну (Збірка «Народ скаже, як зав'яже») [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/rfalgp> (дата звернення : 20.10.2025).

27. Онопрієнко О. Технології оцінювання особистісних і навчальних досягнень учнів початкової школи. методичний кейс : метод. посіб. / О. Онопрієнко, О. Петрук, Т. Павлова. – Київ : Педагогічна думка, 2023. – 249 с.

28. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/988-2016-%D1%80> (дата звернення : 18.10.2025).

29. Жанрове різноманіття української усної народної творчості як джерела мудрості [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/ttxkas> (дата звернення : 20.10.2025).

30. Перлини української народної творчості [Електронний ресурс]. – URL : <https://folklore.com.ua/> (дата звернення : 20.10.2025).

31. Український фольклор : навч. посіб. / Н. Сивачук, О. Санівський, О. Циганок. – Умань : Візаві, 2023. – 416 с.

32. Журавель в руках [Електронний ресурс]. – URL : <https://gazeta.ua/blog/42155/zuravel-v-rukah> (дата звернення : 04.06.2025).

33. Українські прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – URL : <https://ps.ipr.kubg.edu.ua/?p=185> (дата звернення : 10.11.2025).

34. Прислів'я та приказки про природу та її явища [Електронний ресурс]. – URL : <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/1541-pryslivia-ta-prykazky-pro-pryrodu> (дата звернення : 04.06.2025).

35. Українські народні приказки та прислів'я про природу [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/ixflmm> (дата звернення : 10.11.2025).

36. Українські прислів'я (Збірка «Народ скаже, як зав'яже») [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/wdapyz> (дата звернення : 10.11.2025).

37. Прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – URL : <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky> (дата звернення : 10.11.2025).

38. Малі фольклорні жанри. Види казок. Морально-етична тема у творчості В. Сухомлинського [Електронний ресурс]. – URL : https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/statti/1/208.html (дата звернення : 19.10.2025).

39. Євтух В. Б. Етнопедагогіка : навч. посібник. / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 149 с.

40. Реалізація ідей В. О. Сухомлинського в практиці роботи сучасних освітніх закладів : збірник матеріалів регіональних педагогічних читань / Відп. за випуск : І. М. Лапшина, Л. В. Любчак, Н.Ю. Родюк. – Вип. 14. – Вінниця : ТОВ «Ландо ЛТД», 2018. – 268 с.

41. Педагогічна система К. Д. Ушинського (Тема 11) [Електронний ресурс]. – URL : <https://studentam.net.ua/content/view/2263/85/> (дата звернення : 10.09.2025).

42. Сердега Р. Л. Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика» / Р. Л. Сердега. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 228 с.

43. Грица С. В ім'я збереження фольклору. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль : Астон, 2000. – 228 с.

44. Українські народні прислів'я та приказки про життя [Електронний ресурс]. – URL : <https://kh.ridna.ua/2018/09/11/ukrajinski-narodni-pryslivya-ta-prykazky-pro-zhyttya/> (дата звернення : 11.10.2025).

45. Kuzma-Kachur M. The genres of folk arts as a factor of successful formation of natural competence of junior schoolchildren / M. Kuzma-Kachur, M. Horvat, Y. Rusniak International journal of education and science. – 2022. – № 1(32). – С. 112–119.

46. Поняття про прислів'я та приказки. [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/mseqoz> (дата звернення : 12.10.2025).

47. Прислів'я та приказки : жива народна мудрість у щоденному житті [Електронний ресурс]. – URL : <https://forno.if.ua/pryslivya-ta-prykazky/> (дата звернення : 12.10.2025).

48. Українські прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – URL : <https://ps.ipو.kubg.edu.ua/?p=185> (дата звернення : 12.10.2025).

49. Прислів'я та приказки про природу та її явища [Електронний ресурс]. – URL : <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/1541-pryslivia-ta-prykazky-pro-pryrodu> (дата звернення : 14.10.2025).

50. Українські народні приказки та прислів'я про природу [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/ixflmm> (дата звернення : 12.10.2025).

51. Українські прислів'я (Збірка «Народ скаже, як зав'яже») [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.li/wdapyz> (дата звернення : 04.10.2025).

52. Прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – URL : <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky> (дата звернення : 04.10.2025).

53. Що таке легенда? [Електронний ресурс]. – URL: <https://myths.com.ua/faq/sho-take-legenda-ce.php> (дата звернення : 04.10.2025).

54. Бувальщина [Електронний ресурс]. – URL : <https://surl.lu/mgyefd> (дата звернення : 05.10.2025).

55. Бучіна К. В. Дефініція та функції фольклорної бувальщини: історія питання / К. В. Бучіна // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Серія : іноземна філологія. методика викладання іноземних мов. – 2017. – С. 139–144.

56. Юркова Т. Ф. Вплив українського фольклору на формування екологічних цінностей підлітків / Т. Ф. Юркова // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – 2015. – Том 1. – № 68. – С. 139–144.

57. Довідник з української мови та літератури. 5-9 класи. Усна народна творчість [Електронний ресурс]. – URL : https://uahistory.co/pidruchniki/handbook-ukrainian-language-literature-5-9-classes-kondesyk-2020/14.php#google_vignette (дата звернення : 09.10.2025).

58. Календарно-обрядова поезія [Електронний ресурс]. – URL : https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/kalendarно-obryadova-poeziya/#google_vignette (дата звернення 09.10.2025).

59. Календарно-обрядова творчість [Електронний ресурс]. – URL : <https://www.info-library.com.ua/books-text-4117.html> (дата звернення : 08.10.2025).

60. Сивачук Н. П. Історія фольклористики : навч. посіб. / Н. П. Сивачук. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2021. – 182 с.

61. Обрядовий фольклор. Календарно – обрядові пісні [Електронний ресурс]. – URL : <https://naurok.com.ua/obryadoviy-folklor-kalendarно---obryadovi-pisni-kolyadki-schedrivki-vesnyanki-kupalski-rusalni-petrivchani-motivi-prirodi-ta-gospodarsko-diyalnosti-lyudini-u-pisenniy-tvorchos-60660.html> (дата звернення : 08.10.2025).

62. Вороніна Н. В. Використання народних прикмет і календарно-обрядових пісень на уроках біології / Н. В. Вороніна. // Біологія і хімія в рідній школі. – 2019. – № 3. – С. 24–28.

63. Український педагогічний словник : [уклад. С.У. Гончаренко]. – Київ : «Либідь», 1997. – 374 с.

64. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молоді науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
65. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. – Київ : Абрис, 2002. – 743 с.
66. Ягупов В. В. Критерії та показники діагностування розвиненості інформаційно-комунікаційної компетентності викладачів системи військової освіти / В. В. Ягупов, В. Ю. Кива // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2019. – Том 71. – № 3. – С. 248–266.
67. Багрій В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів / В. Н. Багрій // збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – № 6. – С. 10–15.
68. Пашнєв Б. К. Психодіагностика обдарованості / Б.К. Пашнєв. – Харків : Вид. група «Основа» : «Тріада+», 2007. – 128 с.
69. Скребець В.О. Екологічна психологія : підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – Київ : Видавничий дім «Слово», 2014. – 456 с.

ДОДАТОК А

(довідковий)

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДОДАТОК Б
(обов'язковий)

ПЛАН-КОНСПЕКТУ УРОКУ

Клас: 7-Б

Тема: Рослини та їх значення для життя на Землі.

Мета:

Навчальна: сформувати уявлення про роль рослин у природі та житті людини, поглибити знання учнів про значення рослин у збереженні життя на Землі;

Розвивальна: розвивати вміння аналізувати, робити висновки, розвивати мовлення, образне мислення через використання усної народної творчості;

Виховна: виховувати дбайливе ставлення до природи, формувати екологічну свідомість та любов до рідної землі, повагу до народної мудрості.

Обладнання та матеріали: мультимедійна презентація, підручник з біології, ілюстрації рослин, картки з прислів'ями та приказками.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (1–2 хв)

Привітання. Налаштування учнів на роботу.

Слово вчителя: Діти, сьогодні ми говоритимемо про живих мешканців нашої планети, без яких неможливе життя. А допоможе нам у цьому не лише наука біологія, а й народна мудрість, яку українці передавали з покоління в покоління

II. Актуалізація опорних знань (5 хв)

Бесіда:

- Що таке рослини?
- Чим рослини відрізняються від тварин?
- Які рослини ви бачите навколо свого дому?

Використання прислів'я:

«Без верби і калини – нема України».

Питання до учнів: Як ви розумієте це прислів'я? Чому саме рослини стали символами нашої Батьківщини?

III. Повідомлення теми та мети уроку (2 хв)

Учитель: Тема нашого уроку – «Рослини та їх значення для життя на Землі». Ми дізнаємося, чому рослини є основою життя і як народна творчість відображає їхню важливість.

IV. Вивчення нового матеріалу (20 хв)

1. Значення рослин у природі

Розповідь учителя:

Рослини – основні виробники органічних речовин.

У процесі фотосинтезу вони утворюють кисень.

Є початком усіх ланцюгів живлення.

Прислів'я:

«Де дерево – там і життя».

Обговорення:

Чому без рослин не можуть існувати тварини та люди?

2. Значення рослин для людини

Рослини відіграють надзвичайно важливу роль у житті людини. Вони забезпечують нас їжею, ліками, матеріалами для одягу та побуту, а також прикрашають наше життя й довкілля. Без рослин існування людства було б неможливим.

Основні напрями:

Рослини відіграють надзвичайно важливу роль у житті людини. Вони забезпечують нас їжею, ліками, матеріалами для одягу та побуту, а також прикрашають наше життя й довкілля. Без рослин існування людства було б неможливим.

З давніх часів люди використовують рослини для лікування різних хвороб. Лікарські рослини (ромашка, м'ята, звіробій, подорожник, липа, календула) застосовують у народній та сучасній медицині.

З рослин виготовляють настої, відвари, мазі та ліки. Багато сучасних медичних препаратів створюються на основі рослинних речовин.

Рослини є важливим джерелом сировини:

– Льон і бавовна використовують для виготовлення тканин, з яких шиють одяг, постільну білизну, рушники.

– Деревина потрібна для будівництва будинків, виготовлення меблів, паперу, посуду, інструментів.

– Із рослин також отримують олії, барвники, паливо (дрова).

Рослини прикрашають життя людини та роблять навколишній світ гарнішим. Квіти радують око, створюють гарний настрій, їх дарують на свята. Парки, сади, ліси очищують повітря, зменшують шум, створюють умови для відпочинку. Озеленення міст покращує екологічну ситуацію та позитивно впливає на здоров'я людей.

Приказка:

«Рослина людину годує, лікує й зігріває».

Практичне запитання:

Які лікарські рослини ви знаєте з власного досвіду або з розповідей старших?

Розповідь: Український народ здавна шанував природу, адже життя людей тісно було пов'язане із землею, лісами, річками та рослинами. Наші предки вважали природу живою, наділяли її душою та вірили, що вона може допомагати людині або застерігати від біди. Особливе місце в житті українців посідали рослини.

Рослини супроводжували людину від народження до самої смерті. Вони були не лише джерелом їжі чи ліків, а й мали символічне значення. Саме тому рослини часто ставали героями народних пісень, легенд, казок, загадок і прислів'їв.

У народній творчості калина символізує рідну землю, красу та незламність українського народу. Її оспівували в піснях, садили біля оселі як

оберіг. Вербa вважалася священним деревом, символом життя й безперервності роду. Недарма в народі говорили: «Без верби й калини нема України».

У легендах і казках часто згадуються дуб, який уособлює силу, мужність і довголіття, та тополя, що символізує дівочу долю й тугу. Квіти також мали особливе значення: мак оберігав від злих сил, барвінок означав вірність і вічне життя, а чорнобривці були символом батьківської хати.

Рослини використовували в обрядах і звичаях. Зілля збирали на Івана Купала, плели вінки, прикрашали оселі зеленими гілками на свята. Люди вірили, що рослини мають цілющу силу та здатні захищати людину від хвороб і негараздів.

Отже, для українського народу природа й рослини були не просто частиною навколишнього світу, а духовною цінністю. Через пісні, легенди й народну мудрість українці передали свою любов і шану до природи наступним поколінням.

Загадки (робота з класом):

Стоїть півень над водою з червоною бородою. (Вербa)

Стоїть пан на току у зеленім ковпаку. (Соняшник)

Прислів'я для аналізу:

«Не рубай дерева – воно ще знадобиться».

«Шануй ліс – і ліс віддячить».

Висновок: Народна творчість вчить бережного ставлення до рослин і природи загалом.

V. Закріплення знань (8 хв)

Гра «Поясни прислів'я» Учні в групах отримують прислів'я і пояснюють їх біологічний зміст.

Приклади:

«Де злагода – там і врожай».

«Земля – як мати: нагодує, якщо шанувати».

Запитання:

Яке значення рослин є найважливішим? Чому?

VI. Підсумок уроку (3 хв)

Бесіда-узагальнення:

Чому рослини називають основою життя?

Чого нас навчає народна мудрість про природу?

Підсумкове прислів'я:

«Хто природу береже – того й вона стереже».

VII. Домашнє завдання (на вибір)

Опрацювати параграф 11, робочий зошит впр 1,2 ст 24. Записати 3–5 прислів'їв або приказок про рослини й пояснити їх значення з точки зору біології.

ДОДАТОК В
(довідковий)
ПЛАН-КОНСПЕКТУ УРОКУ

Клас: 8

Тема: Здоров'я людини та чинники, що на нього впливають.
Відображення уявлень про здоров'я в усній народній творчості.

Мета уроку:

Навчальна: сформувати в учнів уявлення про здоров'я як цілісний стан організму; ознайомити з основними чинниками, що впливають на здоров'я людини (спосіб життя, харчування, рухова активність, шкідливі звички, психологічний стан); показати зв'язок біологічних знань із народними уявленнями про збереження здоров'я.

Розвивальна: розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки; формувати навички усного мовлення; розвивати образне та критичне мислення через осмислення прислів'їв, приказок і бувальщин у контексті біології.

Виховна: виховувати відповідальне ставлення до власного здоров'я; формувати потребу в здоровому способі життя; виховувати повагу до народної мудрості та життєвого досвіду попередніх поколінь.

Обладнання та матеріали: підручник з біології для 8 класу, мультимедійна презентація, картки з прислів'ями та приказками, тексти коротких бувальщин, дошка, маркери.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (1–2 хв)

Привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Налаштування на роботу.

Слово вчителя: Сьогодні ми говоритимемо про найбільшу цінність, яку має людина – про здоров'я. Але розглядатимемо його не лише з точки зору

науки біології, а й через призму народної мудрості, яку українці зберігали у прислів'ях, приказках і бувальщинах.

II. Актуалізація опорних знань (5 хв)

Бесіда з учнями:

1. Що, на вашу думку, означає бути здоровим?
2. Від чого залежить здоров'я людини?
3. Чи можна здоров'я зберегти, якщо про нього не дбати?

Прислів'я для обговорення:

«Здоров'я маємо – не дбаємо, а втративши – плачемо».

Запитання до класу:

Як ви розумієте зміст цього прислів'я? Чи актуальне воно для сучасних підлітків?

III. Повідомлення теми та мети уроку (2 хв)

Учитель: Тема нашого уроку – «Здоров'я людини та чинники, що на нього впливають». На уроці ми з'ясуємо, що таке здоров'я з точки зору біології та як народна мудрість вчить нас його берегти.

IV. Вивчення нового матеріалу (20 хв)

1. Поняття здоров'я та його складові

Розповідь учителя: Здоров'я – це не лише відсутність хвороб. Це стан фізичного, психічного та соціального благополуччя людини. Організм людини – складна система, яка потребує постійної турботи та рівноваги.

Прислів'я:

«Було б здоров'я – усе інше наживеться».

Обговорення: Чому в народі здоров'я ставили вище за матеріальні блага?

2. Спосіб життя як головний чинник здоров'я

Учитель пояснює, що на здоров'я людини значною мірою впливає:

раціональне харчування; рухова активність; режим дня; відмова від шкідливих звичок; уміння керувати емоціями.

Приказка:

«Рух – то життя».

Запитання: Як фізична активність впливає на роботу серця, м'язів і дихальної системи?

3. Харчування і здоров'я людини

Розповідь: Їжа є джерелом енергії та будівельного матеріалу для клітин організму. Нераціональне харчування може призвести до порушення обміну речовин, ослаблення імунітету та хронічних захворювань.

Прислів'я:

«Що в рот кладеш – те й здоров'я маєш».

Практичне завдання: Назвати корисні та шкідливі харчові звички підлітків.

4. Психічне здоров'я та емоційний стан

Розповідь учителя: Психічне здоров'я впливає на роботу всього організму. Постійний стрес, перевтома, негативні емоції можуть знижувати імунітет та сприяти розвитку хвороб.

Прислів'я:

«Веселий сміх – здоров'я для всіх».

5. Усна народна творчість про здоров'я (бувальщини)

Розповідь: Бувальщини – це короткі народні оповіді з життя, у яких через реальні події передається життєвий досвід.

Приклад бувальщини (розповідає вчитель або учень): Колись у селі жив чоловік, що нехтував відпочинком і харчувався абияк. Працював день і ніч, доки не зліг із недугою. Тоді й зрозумів: «Здоров'я не купиш – його треба берегти змолоду».

Обговорення: Який біологічний зміст має ця бувальщина?

V. Закріплення знань (8 хв)

Гра «Поясни народну мудрість» Учні працюють у групах. Кожна група отримує прислів'я та пояснює його з точки зору біології.

Приклади прислів'їв:

«Хто рано встає – тому Бог дає».

«Бережи одяг, поки новий, а здоров'я – поки молодий».

«Недуга з хати – радість до хати».

Запитання для узагальнення: Які чинники здоров'я залежать від самої людини?

VI. Підсумок уроку (3 хв)

Бесіда-узагальнення:

Що таке здоров'я?

Яку роль відіграє спосіб життя у його збереженні?

Чого навчає нас народна мудрість про здоров'я?

Підсумкове прислів'я:

«Здоров'я – всьому голова».

VII. Домашнє завдання

Опрацювати: параграф 25 та записати 5 прислів'їв, приказок або коротку бувальщину про здоров'я та пояснити їх значення з точки зору біології. Скласти власну коротку бувальщину про здоровий спосіб життя.